

HATA SEBEBİYLE İRADE VE BEYAN ARASINDA MEYDANA GELEN UYUŞMAZLIĞA FUKAHANIN YAKLAŞIMI*

Yrd. Doç. Dr. İslam DEMİRCİ**

Özet: Hata sebebiyle irade ile beyan arasında meydana gelen uyumsuzluk halleri, kaynağı bakımından beyan hatası ve saik hatası şeklinde ikili bir tasnifle ele alınmaktadır. Böyle bir durumda hata sebebiyle bir uyumsuzluğun meydana gelmesi halinde irade ve beyandan hangisine itibar edileceği, bunlardan hangisine öncelik verileceği hususu köklü tartışma konularından biridir. Tam bu noktada ihtilaf sebebi olarak İslam hukukunda uyulması gerekli birbirine zıt iki önemli ilkeyle karşı karşıya kalınmaktadır. Bir tanesi akdin temelini oluşturan iradeyi esas alan “gerçek iradeye saygı prensibi”, bir diğeri ise hukuki hayatın güven ve istikrarını ön plana çıkartan “hukuki işlemlerde güven ve istikrarı sağlama prensibi”dir. Bu çalışmada, bu iki ilke çerçevesinde ve beyan hatası-saik hatası ayrımı altında, fukahanın irade ile beyan arasında meydana gelen uyumsuzluk hallerine yaklaşımı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İrade Beyanı, Hata, Beyan Hatası, Saik Hatası

Approach of Fuqaha’ to the Conflict Between the Will and Declaration Which Occurs By Error

Abstract: Conflict state between the will and declaration have been discussed in binary classification, in accordance with its’ source, as declaration error and motive error. In such case, if a conflict arises due to an error, it is one of the radical discussion topics to define the priority in ascendance to will and declaration. At this point, as a cause of conflict, we encounter two important adverse principals which should be complied with, in Islamic Law. One of the two is the base of the contract and chooses the will, named as “respect to the true will principal”, on the other hand, other one brings the legal life’s confidence and stability to the fore and named as “ensuring the confidence and stability in legal transactions principal”. In this study, within the frame of these two principals and under the separation of declaration error-cause error, Fuqaha’s approach to the conflict state between the will and declaration has been accentuated.

Key Words: Declaration of Will, Error, Declaration Error, Motive Error.

* Bu makale, tarafımızdan hazırlanmış bulunan “İslâm Borçlar Hukukunda Hata” adlı doktora çalışmasından istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

GİRİŞ¹

Dünyada yağmurun yağması, yıldırım düşmesi, yemek yeme ve elbise giyme gibi tabii ve beşeri birçok olay meydana gelmektedir. Hukuk, bu olayların hepsiyle ilgilenmediği gibi bunların bir kısmına hukuki sonuç da bağlamaz. Bu bağlamda, hukuk düzenini ilgilendiren ve kendisine hukuki sonuç bağlanan olaylara geniş anlamda *hukuki olay* denmektedir.²

Hukuk düzeninin, kendisine hukuki sonuçlar bağladığı hukuki olayların bir kısmı bilinçli insan iradesi neticesinde meydana gelirken diğer bir kısmı da doğum veya ölüm gibi tabii olaylardan meydana gelmektedir. Hukuki olayların bilinçli insan iradesine dayalı olarak meydana gelenlerine geniş anlamda *hukuki fiil* adı verilmektedir.³

Geniş anlamıyla hukuki fiile karşılık gelebilecek bir kavram olarak İslâm hukukunda *tasarruf* kelimesi kullanılır. “*Bir kişiden iradesiyle sadır olan ve üzerine hukuki sonuçlar yüklenen her türlü söz ve fiiller*” şeklinde tarif edilen tasarruf, fiili ve sözlü olmak üzere iki çeşide ayrılır.⁴

Fiili tasarruf: gasp, ihraz, satılan şeyi teslim alma ve malı telef etme gibi özü itibariyle fiile dayalı olan işlerdir. Bu anlamıyla fiili tasarruf bir yönüyle pozitif hukuktaki *hukuka aykırı fiiller* kavramına, bir yönüyle de irade açıklamalarından olan *maddi fiiller* kavramına yaklaşmaktadır.

Sözlü tasarruf ise, akdî olan ve akdî olmayan tasarruf şeklinde iki kısımda ele alınmaktadır. Akdî olan sözlü tasarruf, karşılıklı ve birbirine uygun iki irade beyanından oluşur. Bu tasarruf; alım-satım, icare gibi iki taraflı hukuki işlemler⁵ yani

- 1 Hata, günlük hayatın her safhasında karşılaşılabilecek bir olgu olduğu gibi, hukuk dallarının bütününde ortaya çıkabilen hukuki bir olaydır. Bu kadar geniş bir alanı kapsamasından dolayı çalışmamızı hukuki işlemlerle sınırlandırdık. İslâm hukukuna kauzistik yöntemin hâkim olması, hata başlığı altında yer verilen konuların farklı bahisler içerisinde dağınık olarak ele alınması ve muasır çalışmalarda yer alan hata nazariyelerinin de pozitif hukuktan esinlenerek ve onun sistematigi kullanılarak oluşturulmuş olması açılarından hareketle, çalışmamız pozitif hukuk sistematigi içerisinde sunulmuştur. Bunun bir neticesi olarak da pozitif hukukta hatanın ele alınışı ve hata doktrinine yer verilmiştir.
- 2 Eren, Fikret, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*, 9. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul 2006, s. 147; İnan, Ali Naim, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*, Ankara 1979, s. 58; Esener, Turhan, *Borçlar Hukuku, Akitlerin Kuruluşu ve Geçerliliği*, Ankara 1969, I, 6.
- 3 İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 58-59; Kocayusufpaşaoğlu, Necip, (Kocayusufpaşaoğlu, Hatemi, Serozan, Arpacı) *Borçlar Hukuku, Genel Bölüm, (Borçlar Hukukuna Giriş, Hukuki İşlem, Sözleşme)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2008, I, 83; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 147; Ataay, Aytekin, *Borçlar Hukukunun Genel Teorisi*, 5. Baskı, İstanbul 1995, I, 122; Tunçomağ, Kenan, *Türk Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*, 6. Baskı, Sermet Matbaası, İstanbul 1976, I, 130-131; Von Tuhr, Andreas, *Borçlar Hukukunun Umumi Kısmı*, trc. Cevat Edege, 2. Baskı, Yargıtay Yayınları, Ankara 1983, I, 167.
- 4 Mahmesâni, Subhi, *en-Nazariyyetü'l-âmmé li'l-mücebât ve'l-ukûd fiş-Şeriatil-İslâmiyye*, 3. Baskı, Dârü'l-İlmi'l-Melâyin, Beyrut 1983, I, 33-34; Zerka, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm, el-Fıkhu'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedid*, 9. Baskı, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1967-1968, I, 288-291; Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li dirâseti'ş-Şeriatil-İslâmiyye*, 4. Baskı, Bağdat 1969, s. 239; Bahrülülüm, Muhammed Ali, *Uyûbu'l-irâde fiş-Şeriatil-İslâmiyye*, Dârü'z-Zehra, Beyrut 1984, s. 54.
- 5 Hukuki işlem, “bir veya birden çok kişinin, hukuk düzeninin sınırları içinde hukuki sonuç doğurmaya, değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelmiş irade açıklaması veya açıklamalarıdır”. Hukuki işlemler, hukuki olayların bir türü olan hukuki fiiller içinde geniş bir kategori teşkil ederler. Bkz. Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 117, 148; Esener, *Borçlar Hukuku*, s. 9; Ataay, *Borçlar Hukuku*, I, 121; Tunçomağ, *Borçlar Hukuku*, I, 121; Kocayusufpaşaoğlu, *Borçlar Hukuku*, I, 89.

akidlerdir. Akdi olmayan sözlü tasarruf ise iki kısma ayrılmaktadır: Birincisi, bir kimsenin bir hak doğurmaya veya onu sona erdirmeye yönelik tek taraflı iradesini ihtiva eden boşama, ibra, şuf'a hakkından vazgeçme gibi tasarruflarıdır. Bu anlamıyla akdi olmayan sözlü tasarruf, pozitif hukuktaki tek taraflı hukuki işlemlere benzetilmektedir. İkincisi, bir hakkın doğmasına ya da düşürülmesine yönelik bir iradeyi ihtiva etmeyen fakat yine de dava açma, ikrar, inkâr gibi üzerine bazı hukuki sonuçların terettüp ettiği sözlerdir. Bu grup tasarrufların pozitif hukuktaki bilgi açıklamaları, duygu açıklamaları ve hukuki işlem benzeri irade açıklamalarına benzediği söylenebilir.⁶

Söz konusu bu tasarruflar içerisinde hata sebebiyle irade ve beyan arasında meydana gelen hata hallerinin üzerinde gerçekleştiği durumlar, sözlü tasarrufların akdi olan kısmıyla (çift taraflı hukuki işlemlerle) tek taraflı hukuki işlemlerdir. Bu girişten sonra, hukuki işlemlerin temelini oluşturan ve hatanın üzerinde gerçekleştiği irade beyanları üzerinde durmak doğru olacaktır.

I. İrade Beyanı

İrade beyanı: Bir hukuki işlemi gerçekleştirmeye ilişkin iradenin dışa yansıtılmasıdır. “Bir şeyi yapmaya karar vermek ve ona yönelmek” şeklinde tanımlanan irade, mahiyeti itibarıyla kişinin iç dünyasında gerçekleşen sübjektif bir durum olduğundan, açıklanmadıkça başkaları tarafından bilinmeyeceği için kendisine hukuki sonuç bağlanması mümkün değildir. Bu itibarla bir iradeye hukuk tarafından değer atfedilmesi ve ona bir takım sonuçlar bağlanabilmesi için onun dışa vurulması, açıklanması ayrıca gerekli görülmektedir. Netice olarak irade beyanı, biri iradenin kendisi veya oluşması, biri de açıklanması olmak üzere iki farklı safhadan, unsurdan oluşmaktadır.⁷

A. İrade

İrade beyanının ilk safhası olan irade kavramı klasik kaynaklarda rıza ve ihtiyar kavramlarıyla karşılanırken, muasır literatürde *iç irade* veya *gerçek irade* terimleri tercih edilmiştir.⁸ Sözlükte “istemek, dilemek” anlamlarına gelen ve hukuki işlemlerin temelini oluşturan irade terimi, bugünkü anlamıyla mütekaddimun fukaha arasında kullanılmadığı için klasik fıkıh literatüründe tarifine rastlanmamaktadır. Onun yerine kasıt, niyet ve iradenin iki ayrı unsuru kabul edilen rıza ve ihtiyar gibi kelimeler kullanılmıştır. Günümüzde ise pozitif hukukun da etki-

6 Zerka, *el-Medhal*, I, 289-290; Zeydan, *el-Medhal*, s. 239-240; Apaydın, H. Yunus, *İslâm Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989. s. 2.

7 Apaydın, H. Yunus, “İrade Beyanı”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 387.

8 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1982, VII, 298; Buhâri, *Keşfü'l-esrâr an Usûl-i Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 538; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc ilâ marifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts., II, 44; Ali Haydar, *Düneru'l-hükkâm*, II, 588; Zerka, *el-Medhal*, I, 353-354; Zeydan, *el-Medhal*, s. 247-252; Bahrülülüm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 29-35, 75; Sivâr, Muhammed Vahidüddin, *et-Ta'bir ani'l-irâde fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 2. Baskı, Mektebetü Dâri's-Sekâfe, Amman 1998, s. 37-43.

siyle terimleşerek İslâm hukuku literatürüne girmiş ve muasır müelliflerce tarif edilmeye başlanmıştır. Mesela Senhûrî (v.1971) iradeyi, “*belirli bir şeyi yapmaya kesin karar verilmesini sağlayan sübjektif (içte gizli) bir eylem*” şeklinde tanımlarken, Mustafa Ahmed ez-Zerka (v.1999) ise “*bir şeyi yapmaya azmetmek ve ona yönelmek*”¹⁰ olarak tarif etmiştir.¹¹ Senhûrî'nin tanımı, beyan edilmedikçe iradenin kişinin iç dünyasında saklı kalacağı gerçeğine vurgu yaparken; Zerka ise iradenin hukuki sonuç doğuracak bir şeye yönelme yönünü ön plana çıkarmıştır.

İrade beyanının sübjektif unsuru olan irade, İslâm hukukunda *ihhtiyar* ve *rıza* şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulurken;¹² pozitif hukukta *fiil iradesi*,¹³ *işlem iradesi*¹⁴ ve *beyan iradesi* olmak üzere üçlü bir tasnifle ele alınmaktadır.¹⁵

“*İki şeyden birini diğerine tercih etmek*” anlamına gelen ve İslam hukukçularınca iradeyi ifade etmek üzere kullanılan terimlerden biri olan ihtiyar kelimesi literatürde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Hanefiler ihtiyarı, rızadan farklı anlamı ve sonuçları bulunan ayrı bir kavram olarak kabul ederlerken, Cumhura göre ise bunlar eş anlamlı olup her ikisiyle de kastedilen şey iradedir. Bu sebeple onlar hem ihtiyar hem de rızayı: “*Âkidin, bir akdin gerçekleştirilmesinde kullanılabilecek sözlere karar vermesi, yönelmesi, onları kasetmesi*” olarak açıklamışlardır.¹⁶

Hanefiler ihtiyarı: “*Bir kimsenin varlık ve yokluk ihtimallerine açık olan bir şeyde, bu şeylerden birini diğerine tercih ederek yönelmesi*” olarak; rızayı da: “*Kişinin yaptığı tercihinin (ihtiyarının)-yüzünde gülümsemenin belirmesi gibi- dışa yansıyacak şekilde doruk noktaya ulaşması hali*” şeklinde tanımlamışlardır.¹⁷ Hanefilerin

9 Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed, *el-Vasît fi şerhi'l-Kanûni'l-Medeniyyi'l-Cedid*, Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., I, 174.

10 Zerka, *el-Medhal*, I, 366.

11 Bahrülulûm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 21-25; Apaydın, “İrade Beyanı”, *DİA*, XXII, 387. İrade hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bahrülulûm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 21-34.

12 Gazzâlî, Ebû Hamîd, *el-Müsteşfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkâr, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, II, 51; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i*, II, 285; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır ve cennetü'l-münâzır*, 2. Baskı, thk. Şa'bân Muhammed İsmail, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2002, I, 512; Ebû Zehra, Muhammed, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd*, Kahire ts., s. 199.

13 *Fiil iradesi*, dış dünyada iradeyi göstermek için yapılan fiile yönelen iradedir. Fiil iradesi, beyan sahibinin beyanının bilinçli bir iradeye dayandığının ifadesidir. İradeyi muhataba, yani dış dünyaya bildiren beyan işaretleri iradedir. Beyan sahibinin iradesi dışında meydana gelen beyanlarda fiil iradesi mevcut olmadığı için, irade beyanı da söz konusu olmaz. [Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 119-120; Kocayusufoğlu, Necip, *Güven Nazariyesi Karşısında Borç Sözleşmelerinde Hata Kavramı*, İstanbul 1968, s. 22-24; Esener, *Borçlar Hukuku*, s. 25].

14 *İşlem iradesine* “*hukuki sonuç iradesi*” de denilmektedir. İşlem iradesi, beyanda bulunan kimsenin, belirli bir hukuki sonucu doğurma iradesine sahip olmasını ifade eder. Bir başka ifadeyle, beyan sahibinin hukuki bir işlem yapması suretiyle bir hakkı veya hukuki bir ilişkiyi tesis etme, devretme, değiştirme veya ortadan kaldırma iradesidir. Bu irade, irade beyanının içeriğini ve konusunu teşkil etmekte olup, bununla beyanda bulunan kişinin ulaşmak istediği hukuki sonuç belirtilmektedir. [Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 119-120; Yalman, Süleyman, *Sözleşmenin Esaslı Unsurlarında Hata*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1990, s. 7; Tekinay, *Borçlar Hukuku*, s. 62].

15 *Beyan iradesi*, beyanda bulunan kişinin hukuki işlem yapma iradesini, davranışlarıyla dış âleme özellikle muhataba bildirme ve böylece söz konusu iradeyi yürürlük veya uygulamaya koyma iradesidir. [Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 119-120; Kocayusufoğlu, *Borçlar Hukuku*, I, 131; Esener, *Borçlar Hukuku*, s. 25].

16 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 453; Hafîf, Ali, *Ahkâmü'l-muâmelâti's-ser'iyye*, 3. Baskı, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ts., s. 313; Apaydın, H. Yunus, “İhtiyar”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 575.

17 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 538; Ali Haydar, Eminefendizade, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Târib: Fehmi el-Hüseynî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 588; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 443.

bu şekilde yaptıkları rıza ve ihtiyar ayırımı, pozitif hukuktaki beyan iradesi ve işlem iradesi şeklindeki ayırımla benzerlik arz etmektedir.¹⁸

Hanefilerin yaptıkları bu tasnife bakıldığında ihtiyarın akdin sebebine ilişkin, rızanın ise akdin sonucuyla bağlantılı olduğu, diğer bir ifadeyle ihtiyarın, iradenin beyan edilmesine yönelinmesi, beyanın kastedilmesi; rızanın ise beyana yönelen bu iradenin hukuken sonuçlarını doğurmasını da arzulaması anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Hanefilerin bu yaklaşımına göre rızanın varlığı ihtiyarın da varlığını zorunlu kılarken, ihtiyarın varlığı ise rızanın varlığını gerektirmemektedir. Bu sebeple ikrahta olduğu gibi bazı durumlarda ihtiyar olduğu halde rıza bulunmayabilmektedir.¹⁹

Hanefilerin ihtiyar ile rıza arasında yaptıkları ayırımın sonuçlarından biri, sıhhat ve butlan mertebeleri arasında, butlandan farklı bir anlamda, *fesad* olarak nitelendikleri bir hükümsüzlük mertebesinin var olduğunu kabul etmeleri olmuştur. Onlara göre ihtiyar, akdin inikad şartı olduğundan yokluğu akdin butlanına; rıza ise, akdin sıhhat şartı olduğundan -feshi kabul etmeyen hukuki işlemler hariç- yokluğu akdin fesadına yol açmaktadır. İşte tam burada Hanefilerin, hukuki işlemleri feshe elverişli olan ve olmayan şeklindeki ayırımını göz önünde bulundurmak gerekecektir. Hanefiler nikâh, talak ve yemin gibi feshi kabul etmeyen hukuki işlemlerde ihtiyarın varlığını hem akdin inikadı hem de sıhhati için yeterli görmektedirler. Bu hallerde rıza akdin sıhhat şartı olarak görülmediğinden mükrehin nikâh ve talakı sahih ve bağlayıcıdır. Ancak bey' ve icâre gibi feshe elverişli olan hukuki işlemlerde ihtiyar yine akdin inikad şartı iken bu sefer rıza buralarda akdin sıhhat şartı olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Hanefilere göre mükrehin alım satımı, rıza bulunmayıp ihtiyar bulunduğu için fasittir. Özellikle Hanefilerde ikrah, hata, sarhoşluk, hezl ve sehiv gibi hallerin hukuki işlemlere ve ibadetlere etkisi, büyük ölçüde ihtiyar ve rıza arasındaki ayırım ekseninde incelenip temellendirilmiştir.²⁰

B. Beyan

İrade beyanının ikinci safhası olan beyan safhası ise, muasır literatürde *dış irade* veya *irade beyanı* '*et-ta'bir ani'l-irâde*' kalıplarıyla ifade edilirken, klasik kaynaklarda *sîgatü'l-akd* veya *icab-kabul* terimleriyle karşılanmaktadır.²¹

Beyan: İşlem iradesini dış dünyaya yansıtma, muhataba bildirme amacıyla harici bir fiil veya davranışla açığa vurulması, kısaca açıklanmasıdır. İradenin açıklanması yazılı veya sözlü olabileceği gibi, taraflarca kararlaştırılmış veya örf ve

18 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 443; Hafif, *Ahkâm*, s. 315.

19 Şelebi, Muhammed Mustafa, *el-Medhal fi'l-fikhi'l-İslâmi*, 10. Baskı, ed-Dârü'l-Câmiyye, Beyrut 1985, s. 452; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 443-445; Apaydın, "İhtiyar", *DİA*, XXI, 575; Arı, Abdüsselam, "Rıza", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 58.

20 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 537; Düreyni, Neşet İbrahim, *et-Terâdi fi ukûdî'l-mübâdelâti'l-mâlîyye*, Darü's-Şürûk, Cide 1982, s. 60; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 445-446.

21 Zerka, *el-Medhal*, I, 353-354; Zeydan, *el-Medhal*, s. 247-252; Bahrülülüm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 29-35, 75; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 37-43; Apaydın, "İrade Beyanı", *DİA*, XXII, 387.

âdetin kabul ettiği işaretlerle de olabilir. Bu anlamda el, kol ve baş hareketleri vs. birer beyan fiilidir. Beyanın bazı durumlarda pasif bir davranış şeklinde gerçekleşen bir susma fiili olması da mümkündür.²²

II. İrade İle Beyan Arasında Meydana Gelen Uyuşmazlık Halleri

Kural olarak irade ile onun açıklaması olan beyan arasında uygunluk olmalıdır. Zira irade ile beyan arasında uygunluğun bulunmaması hukuki işlemin kurulmasını etkilemektedir. Ancak bu ikisi arasında bazı hallerde uyumsuzluk meydana geldiğinden, aranan bu uygunluk her zaman bulunmayabilir. İrade ile beyan arasında meydana gelen bu uyumsuzluklar bazen iradenin yokluğundan bazen de tarafların bilinçli davranışlarından kaynaklanmakta iken; bazı durumlarda da istenmeden bilinçsiz olarak ortaya çıkabilmektedir.

A. İradenin Yokluğundan Kaynaklanan Uyuşmazlık

İrade ile beyan arasında meydana gelen uyumsuzluk hali en belirgin biçimde iradenin yokluğu durumlarında ortaya çıkar. Bu hallerde beyanın temelinde irade bulunmadığı, bir başka ifadeyle irade kaynaklı olmadığı için, beyan hukuki yönden herhangi bir değer taşımayan dil hareketi olmaktan öteye geçemez. Zira irade, akdin inikad şartlarından olduğundan, o olmaksızın hiçbir akid varlık kazanamaz. İşte bu irade, dünyada ya hakikaten yoktur ya da hakikaten var fakat örtülü bir halde bulunduğu için hükmen yok konumundadır.²³

İradenin hakikaten yok olduğu haller, akıl hastalığı ve temyiz çağına kadar ki küçüklük halleridir.²⁴ Hangi yaşta bulunursa bulunsun akıl hastasında temyiz kudreti bulunmadığı için irade de yoktur. Zira temyiz kudreti iradeye varlık kazandıran bir rükündür.²⁵ Bu kudret bulunmadığında iradenin bulunması da söz konusu olmaz. Bu sebeple akıl hastasının yapacağı irade beyanları, mevcut olmayan bir iradeye dayanır. Bu durumda beyan mevcuttur fakat bu beyanın dayanması gereken irade yoktur.²⁶ Bir başka ifadeyle, kişinin eda ehliyetine sahip olması geçerli bir hukuki işlem yapabilmesinin temel şartıdır. Akıl hastası, eda ehliyetinden yoksun

22 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 122; Von Tuhr, *Borçlar Hukuku*, I, 149-150; Kocayusufoğlu, *Borçlar Hukuku*, I, 130.

23 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 371; Arı, Abdüsselam, *İslâm Hukukunda Rıza İle İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 77-78. Bu durum hukuki yokluğu (yok hükmünde olmayı) ifade etmektedir. Bir de maddi/fiili yokluk vardır ki ikisi birbirinden farklı şeylerdir. Maddi yokluk, bir şeyin fiilen mevcut olmaması demektir. Yok hükmünde olma ise, fiilen var olan bir şeyi hukukun yok saymasıdır. Mesela akdin kurucu unsurlarından birinin bulunmaması halinde, akdin varlığı düşünülemeyeceğinden, bu durumda hukukun herhangi bir hüküm zıfedeceği bir akid fiilen yok demektir. İşte buradaki yokluk "maddi/fiili yokluk"tur. Yok hükmünde olmaya örnek olarak ise gayr-i mümeyyiz küçüğün beyanları gösterilebilir. Kanun koyucu fiilen var olmasına rağmen gayr-i mümeyyiz küçüğün irade beyanını yok saydığından, onun irade beyanıyla yapılan akidler hukuki varlık kazanamamaktadır. [Kâsânî, *Bedâi'*, V, 305; Karâfi, *el-Furûk*, *Envârü'l-burûk fi envâi'l-furûk*, thk. Halil Mansur, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1418, I, 299; Zerka, *el-Medhal*, II, 644; Apaydın, *Hükümsüzlük*, s. 9].

24 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 371; Hafif, *Ahkâm*, s. 196-197; Köse, Saffet, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile, Hile-i Şer'iyye*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 63.

25 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 371-372; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr fi ilmi'l-usûl*, Dârü't-Tibâati'l-Amire, İstanbul 1292, s. 338; Düreynî, *et-Terâdi*, s. 201.

26 Çalış, Halit, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, Yediveren Kitap, Konya 2004, s. 255-256; Arı, *Uyum-suzluk*, s. 79.

olduğu için yapacağı hiçbir hukuki işlem geçerlilik taşımayacağı gibi o işlemlere hiçbir hukuki sonuç da bağlanmaz.²⁷ Gayr-i mümeyyiz çocuğun hukuki işlemleri de aynı gerekçelerle geçerlilik kazanamamaktadır.²⁸

İradenin hükmen yok olduğu haller ise uyku, bayılma ve sarhoşluk halleridir. Uyku insanın ihtiyarı dışında meydana gelen, duyu organlarını ve aklını kullanmasını engelleyen tabii bir acizlik halidir. Uyuyan kimsenin akli dengesi yerinde olmasına rağmen, uyku o kimsenin aklını kullanmaktan alıkoyduğu için, uyku halinde olan kimsenin temyiz kudreti hükmen yok kabul edilmektedir. Temyiz kudretinin yok kabul edilmesi ihtiyarın bulunmamasına, ihtiyarın bulunmaması da yapılan her çeşit irade beyanının geçersiz olmasına yol açmaktadır. Bu sebeple uyuyan kimseden sadır olacak hiçbir hukuki işlem dikkate alınmaz ve bunlara herhangi bir hukuki sonuç bağlanmaz.²⁹ Baygınlık/bayılma halinde de durum aynıdır.³⁰ İradenin hükmen yok kabul edildiği bir diğer durum olan sarhoşluk halinde ise İslâm hukukçuları, bu durumda yapılan hukuki işlemlerin geçerliliği konusunda iki farklı sonuca varmışlardır. Bir grup, ister mübah ister haram hangi yolla meydana gelirse gelsin sarhoşluk halinin uyku ve baygınlık gibi kasıt ve iradeyi ortadan kaldırdığından hareket ederek sarhoşken yapılan irade beyanlarını geçersiz saymıştır.³¹

İkinci grubu oluşturan cumhur ise, sarhoşluğu meydana getiren sebebe bakarak bu sebebin mübah veya haram oluşuna göre, sarhoşluk eğer mübah bir yolla meydana gelmişse bu yolla sarhoş olan şahsın irade beyanlarını geçersiz kabul etmişler; sarhoşluk şayet haram bir yolla meydana gelmişse bu yolla sarhoş olan kimselerin boşama, alım-satım, kiralama, ikrar ve yemin gibi bütün kavli tasarruflarını geçerli kabul etmişlerdir.³² Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi, ilk grubun görüşünü benimseyerek sarhoşun boşamasının geçerli olmayacağı görüşünü kanunlaştırmıştır.³³

27 Şa'bân, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları, Usûlü'l-fikh*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, s. 250-253; Uzunpostalcı, Mustafa, "İslâm Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2007, sy. 9, s. 75.

28 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 381; Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü usûlü'l-fikh*, 8. Baskı, ed-Dâru'l-Kuveytiyye, Kuveyt 1968, s. 137; Zuhayli, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk 1986, I, 166, 170; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 80; Uzunpostalcı, Mustafa, "İslâm Hukuku Açısından Ehliyet", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2006, sy. 8, s. 171.

29 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 389-391; Teftazânî, *Şerhü't-Telvih ale't-Tavzih*, thk. Zekerriyya Umeyrât, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996/1416, II, 354; Hamevi, *Gamzu uyûni'l-besâir*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul, ts., I, 37; İzmîri, *Hâşiyetü'l-İzmîri alâ Mirâti'l-usûl şerhi Mirkâti'l-vusûl*, Bulak 1358, II, 440-441; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 371; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 80; Köse, *Kanuna Karşı Hile*, s. 63.

30 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 392; Teftazânî, *et-Telvih*, II, 355; İzmîri, *Hâşiyetü'l-İzmîri*, II, 441; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 80.

31 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 4. Baskı, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1975, II, 82; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2. Baskı, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulvi, Hecl li't-Tibâa ve'n-Neşr, Kahire 1992, X, 345-347; Yaman, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, 3. Baskı, Yediveren Kitap, Konya 2002, s. 65-66.

32 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 82; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 345-347; Şirbini, *Muğni'l-muhtâc*, III, 279; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000, III, 239; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 81-84; Yaman, *Aile Hukuku*, s. 65-66.

33 *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, md. 104.

B. İrade İle Beyan Arasında İstenerek Meydana Getirilen Uyuşmazlık

Bir hukuki işlemde taraf veya taraflar, irade ile beyan arasında ortaya çıkan uyuşmazlığı bazen isteyerek ve bilerek meydana getirirler. İrade ile beyan arasında istenerek meydana getirilen bu tür uyuşmazlıkta taraf veya taraflar beyanlarında, işlem iradesi olmaksızın hareket etmekte, kendisi tarafından beyan edilen hukuki sonucu istememekte ve böylece beyanı, bilinçli olarak iradesinden sapmaktadır. İstenerek meydana getirilen uygunsuzluk, tek taraflı olabileceği gibi, iki taraflı da olabilir. Tek taraflı uyuşmazlık halleri *latife beyanı* ve *zihni kayıttır*. İki taraflı uyuşmazlık hali ise *muvaazadır*.³⁴

İslâm hukuku literatüründe irade ile beyan arasında meydana getirilen kasıtlı uygunsuzluk halleri, Hanefî usul kitaplarında mükteseb ehliyet arızaları içinde işlenen *hezl* kavramı çerçevesinde ele alınmıştır.³⁵

C. İrade İle Beyan Arasında İstenmeden Meydana Getirilen Uyuşmazlık (İrade Sakatlığı)

Bir hukuki işlemde taraflardan birinin sözleşme iradesinin oluşumu veya beyanı safhasında ortaya çıkan bozukluklara geniş anlamda irade sakatlığı denir. Dar anlamda irade sakatlığı sadece sözleşme iradesinin oluşumu safhasında ortaya çıkan bozukluklarla ilgili iken geniş anlamda irade sakatlığının içine irade beyanındaki bozukluklar da girmektedir.³⁶

Hukuki işlemlerde meydana gelen irade sakatlığı hallerini, “*iradenin oluşumundaki ve beyanındaki sakatlık*” ile “*iradenin fesada uğraması veya ifsad edilmesi*” şeklinde iki farklı yönüyle ele alıp incelemek mümkündür. Geniş anlamda irade sakatlığı kavramı, *iradenin oluşumundaki sakatlık* ve *irade beyanındaki sakatlık* olmak üzere birbirinden ayrı iki hali ihtiva etmektedir. İradenin oluşumundaki sakatlıkta beyan iradeye uygun olmakla birlikte, sözleşme iradesi, belirli bir durum veya olayla ilgili sahip olunan yanlış bir tasavvur ve düşüncenin etkisi altında oluşum safhasında sakatlanmaktadır. İrade ile beyan arasında bir uygunsuzluğun söz konusu olmadığı bu tür sakatlık, saik hatası, hile, ikrah gibi hallerde görülmektedir.

İrade beyanındaki sakatlıkta ise, iradenin oluşumunda değil, sağlıklı bir şekilde oluşan iradenin beyan edilişinde meydana gelen bir sakatlık hali söz konusu olmakta ve bu sebeple beyan ile irade arasında bir uyuşmazlık ortaya çıkmaktadır.³⁷

İrade sakatlığı halleri, sakatlığın kişinin kendisinden, karşı taraftan veya üçüncü şahıslardan kaynaklanması açısından da ele alınabilir. Mesela hata durumunda, hataya düşen kişinin iradesi dışarıdan bir müdahale ve yönlendirme olmadan

34 İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 175-176; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 311-312; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 374.

35 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 497; Apaydın, H. Yunus, “Hezl”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 307.

36 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 337-338.

37 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 338-340; Kocayusufpaşaoğlu, *Borçlar Hukuku*, I, 342; Ayan, Mehmet, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*, Güncelleştirilmiş 6. Baskı, Mimmoza Yayınları, Konya 2010, s. 159; Esener, *Borçlar Hukuku*, s. 123; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 417.

bizzat kendisinden kaynaklanan vehimle oluşmaktadır. Fakat özellikle hilede, hile sebebiyle hataya düşen kişinin iradesi karşı tarafın aldatması veya üçüncü şahısların aldatmaları neticesinde fesada uğramakta; buradaki vehmin kaynağı dış kaynaklı olmaktadır. Yani irade bir anlamda ifsat edilmektedir. İkrahta da zorlama ile de olsa kişinin iradesi yine dışarıdan yapılan yönlendirme ile bozulmaktadır.³⁸

Hata sebebiyle irade ve beyan arasında meydana gelen uyumsuzluklar, geniş anlamda irade sakatlığı kavramının ihtiva ettiği haller olan iradenin oluşumundaki ve beyanındaki sakatlık hallerinin her ikisiyle de ilgilidir.

III. İradeyi Sakatlayan Sebepler

İradeyi sakatlayan sebepler muasır İslâm hukukçularınca *fevâtü'r-rıza*, *şevâbü'r-rıza* ve *uyûbü'l-irâde* benzeri ifadelerle dile getirilirken, pozitif hukukta *rıza fesadı* ve *irade bozuklukları* gibi farklı isimlendirmelerle anılmaktadır.³⁹

Klasik fıkıh literatüründe iradeyi sakatlayan sebepler değişik konular arasında dağınık bir şekilde işlendiğinden, dar veya geniş anlamda *irade sakatlığı* terimi yerleşmemişse de, özellikle Hanefî usul kitaplarında her iki anlamıyla iradeyi sakatlayan sebepler *ehliyet arızaları* başlığı içerisinde ele alınmışlardır. Çağdaş literatürde ise bunlar bazen *iradeyi sakatlayan sebepler* başlığı altında beraberce; bazen de dar ve teknik anlamda irade sakatlığı dışında kalan ve iradenin beyanında meydana gelen halleri ifade eden *beyanda hata/beyan hatası* gibi başlıklarda ayrıca ele alınmışlardır.⁴⁰

Türk hukukunda ise geniş anlamıyla irade sakatlığı, Borçlar Kanununun 23-31. maddeleri arasında “*Rızadaki Fesat*” başlığıyla düzenlenmişken, yeni Türk Borçlar Kanununda ise “*İrade Bozuklukları*” üst başlığıyla 30-39. maddelerde ele alınmıştır.

Muasır literatürde değişik konular arasında ele alınan irade sakatlığı hallerinin neler olduğunun tespiti ve çerçevesi konusunda muasır hukukçularca ortaya konan iki farklı sınıflandırma bulunmaktadır. İlk sınıflandırmaya göre iradeyi sakatlayan sebepler, pozitif hukuktakine benzer şekilde ikrah, hile ve hata olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır. Muasır çalışmalarda çokça tercih edilen bu yaklaşımın öncülüğünü Senhûrî (v.1971) yapmıştır. Mustafa Ahmed ez-Zerka'nın (v.1999) yaptığı bir diğer tasnife göre ise iradeyi sakatlayan sebepler: ikrah, hılâbe, hata ve ihtilâlüt-tenfiz şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Zerka, hılâbe başlığı altında hıyânet, neceş, tedlîsü'l-ayb ve gabne; ihtilâlüt-tenfiz kapsamında ise akdin bölünmesi, akdin mahallinde sonradan bir aybın ortaya çıkması, mahallin akidden önce rehnedildiği veya kiraya verildiğinin anlaşılması gibi konuları ele almıştır.⁴¹

38 Zerka, *el-Medhal*, I, 390.

39 Düreynî, *et-Terâdî*, s. 361; Bahrülulûm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 169; Arı, “Rıza”, *DİA*, XXXV, 59.

40 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 417, 441; Bahrülulûm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 169.

41 Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed, *Mesâdiru'l-hak fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 2. Baskı, Beyrut 1998, II, 104-153; Zerka, *el-Medhal*, I, 364-365, 407-413; Bahrülulûm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 179-184; Apaydın, H. Yunus, “İrade”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 586.

Diğer taraftan Hanefilerin feshi kabul etmeyen işlemlerde rıza ile ihtiyarı birbirinden ayırmaları neticesinde, ikrahın rızayı kaldırmakla birlikte ihtiyarı kaldırmadığı anlayışı, ikrahın, iradeyi sakatlayan sebepler içerisinde değil de irade ile beyan arasında istenerek meydana getirilen uyuşmazlık kapsamında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

İradeyi sakatlayan sebepler olarak adlandırılan hata, hile ve ikrahtan her birinin irade üzerindeki etkisi aynı değildir. İkraha hali, Hanefilere göre bazı durumlarda, Cumhura göre ise genelde iradeye aykırı olup rızayı tamamen kaldırmakta iken; hata ve hile ise, iradeyi bütünüyle ortadan kaldırmayıp sadece sakatlatmaktadır.⁴²

İradeyi sakatlayan sebepler içerisinde sayılan ikrah ve hata hallerine, ortadan kaldırma veya daraltma anlamında eda ehliyetine hiçbir şekilde etkisi olmadığı halde klasik literatürde özellikle Hanefî kaynaklarında “*ehliyet arızaları*” başlığı altında yer verilmesi, usulcülerin ehliyet kavramına “*dinin ve hukukun hükümlerine ehil ve muhatap olma; mükellefiyet yeterliliği*” anlamı vermelerinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, ehliyeti daraltmayan veya ortadan kaldırmayan bir kısım haller, ehliyetin taalluk ettiği bir takım hükümlerin sübutunu engelledikleri ve bazı hükümlerde de değişiklik meydana getirdikleri için *ehliyet arızaları* kapsamında değerlendirilmişlerdir.⁴³

İradeyi sakatlayan sebeplerle ehliyet arızaları arasında bir ilişki olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak bu ikisi arasında nasıl bir münasebet kurulabileceği veya bu ilişkinin nasıl açıklanabileceği konusunda farklı görüşler serdedilebilir. Bizim tercihimiz ehliyet arızalarının iradeyi sakatlayan sebepleri içine alacak şekilde daha genel bir muhtevayı mündemiç olduğu şeklindedir. Bu manada ehliyet arızalarının -iradeyi sakatlayan sebepler de dâhil olmak üzere- irade ile beyan arasında meydana gelen uyuşmazlık hallerinin hepsini içine alacak bir kapsamda düşünülmesi mümkündür.

İradeyi sakatlayan sebepler, objektiflikten sübjektifliğe doğru: ikrah, hile ve hata şeklinde sıralanırlar. Mükrehte korku uyandırmak için başvuru vasıtaları açık ve maddi şeyler olduğu için, iradeyi sakatlayan sebepler içerisinde en objektif olanı ikrahtır. Bu itibarla ikrah, iradeyi sakatlayan sebeplere verilen önemden en büyük payı almış, müellifler kitaplarında ikrah konusunu bağımsız başlıklar altında ele almışlardır. Bu özelliği sebebiyle, ikrahta *gerçek iradeye saygı* ilkesiyle *hukuki işlemlerde güven ve istikrarı sağlama* ilkesi birbiriyle çelişmemekte, ikrah durumunda bu ilkelerin her ikisini birlikte gözetme mümkün olmaktadır.⁴⁴

42 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl, Usûlü'l-Pezdevî*, Abdülaziz el-Buhârî'nin Keşfü'l-esrâr'ı içinde, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 534-539; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 534-540; Serahsî, *el-Mebsût*, trc. Heyet, Editör Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2008, VI, 268, XXIV, 56; Apaydın, H. Yunus, “Galat”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 297.

43 Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 268; XXIV, 56; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 335, 370; Muhammed Yusuf Musa, *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-akd fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1996, s. 300; Dönmez, İbrahim Kâfi, “Nisyan”, *DİA*, XXXIII, 144.

44 Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, II, 105, 183; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 5. Baskı, Nesil Yayınları,

İslâm hukukçuları objektifliğine paralel olarak, *gerçek iradeye saygı* ilkesi ile *hukuki işlemlerde güven ve istikrarı sağlama* ilkelerini birlikte değerlendirmenin mümkün olması ve hilenin hukuki işlemlere duyulan güvene hata kadar zarar vermemesi sebebiyle hile konusunu hataya göre daha belirgin bir şekilde ele almışlardır.

İnsanın iç dünyasında meydana gelen ve/veya gerçeğe aykırı yanlış bir kanaat, tevehhüm şeklinde ortaya çıkan hata, iradeyi sakatlayan sebepler içinde en sübjektif olanıdır. Bu özelliği nedeniyle klasik literatürde müstakil bir başlık altında değil; *vasıf muhayyerliği*, *ayıp muhayyerliği*, *görme muhayyerliği*, *akde konu olan şeyin cinsinde ihtilaf*, *dil sürçmesi neticesinde kişinin ağzından hiç kastetmediği sözlerin çıkması* gibi bölümler ve meseleler arasında ele alınmış, değişik başlıklar altında incelenmiştir.⁴⁵

IV. Hata

Sözlükte, “*savab*”ın ve “*amd*”in zıddı olarak açıklanan hata, “*yanılmak, yanlışlık yapmak, doğruyu tutturamamak, günah işlemek; yanlışlık, kusur ve günah*” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶ Müktesep ehliyet arızalarından sayılan hata, bir fıkıh terimi olarak “*fiil veya sözün, fail veya söyleyenin iradesine aykırı olarak meydana gelmesi*” anlamına gelmektedir. Fukaha, hatayı sadece hukuki işlemlerle irtibatlandırarak değil, aynı zamanda kişinin beyanında veya fiilinde meydana gelmesi ve hatta ibadetler ve ceza hukukunu ilgilendirmesi açılarından da ele alarak bütün bu çerçeve içerisinde temellendirmişler; yaptıkları hata tarifleri de bu muhtevada olmuştur. Hata tariflerinde ön plana çıkan husus, hatanın beyanda veya fiilde meydana gelmiş olması noktasındaki farklılıklardır. Tanımlamaların bir kısmı fiili hataya yönelik iken diğer bir kısmı ise hem fiilde hem de beyanda meydana gelen hatayı kapsayacak şekilde yapılmıştır.⁴⁷

Nitekim Ebû Yusuf (v.182/798) hatayı: “*Kişinin murat ettiği şeyin dışında, istemediği başka bir şeyin meydana gelmesi*”⁴⁸ şeklinde her iki yönü de kapsayacak şekilde tarif ederken, Sadrüşşerîa (v.747/1346): “*Tam kasıtle kastetmeksizin bir fiil yapmak (bir şey yapmak isterken iradesi/kastı dışında başka bir şeyin gerçekleşmesi)*”⁴⁹ şeklinde, hatanın sadece fiili yönüne atıf yapan bir tanımlama getirmiştir.⁵⁰

İstanbul 1996, II, 124; Arı, *Uyuşmazlık*, s. 146. Bkz. Nevevî; *Ravzatü't-tâlibin ve umdetü'l-müftîn*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992, VI, 53-57; Zeylâi, *Tebyinü'l-hakâik Şerhu Kenzî'd-dekâik*, Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, Kahire 1313, V, 181.

45 Senhûri, *Mesâdirü'l-hak*, II, 147-148; Arı, *Uyuşmazlık*, s. 167.

46 Cevherî, *es-Sihâh, Tâcü'l-lügâ*, thk. Şihabüddin Ebû Amr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1998, I, 90; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, haz. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, 2. Baskı, Dârü İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1997, IV, 132; Feyyûmî, *el-Misbahü'l-münîr fi ğaribiş-Şerhi'l-Kebîr*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1987, s. 67; Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986/1406, s. 49; Tehânevî, *Mevsûatü Keşşâfi istilâhâtü'l-fünûn*, thk. Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996, I, 747; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. İbrâhim Terzî, Dârü İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1965, I, 211.

47 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 418; Apaydın, H. Yunus, “Hata”, *DİA*, İstanbul 1996, XVI, 438.

48 Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 3. Baskı, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1382, s. 156.

49 Sadrüşşerîa, *et-Tavzih fi halli ğavâmizi't-Tenkîh*, Teftazânî'nin Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzih'i içinde, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1996, II, 411.

50 Diğer tarifler için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdül-

Fîruzâbâdî (v.817/1415) ise: “Yoldan çıkma, istikametten ayrılma” olarak tanımladığı hatayı üç kategoride incelemiştir. Birincisi, *yapılması yasak ve çirkin olan bir fiili bilerek (amden) yapmaktır* ki bu tür söz, fiil ve davranışlarından kişi sorumludur. İkincisi, *yapılması iyi olan bir şeyi yapmayı kastettiği halde istemeden yapılması yasak ve çirkin olan bir fiili işlemek* anlamındaki hatadır. Bu çeşit hataya düşen kimse iradesinde isabet etmiş iken fiilinde hataya düşmüştür. “Ümmetinden hata, nisyân ve ikrah yoluyla yaptıkları şeyler kaldırılmıştır”⁵¹ ve “Bir hâkim ... ictihad ederek hüküm verir de hata ederse ona bir ecir vardır.”⁵² mealindeki hadislerle kastedilen hata budur. Üçüncüsü ise, *yapılması güzel olmayan, yasaklanmış bir şeyi yapmayı irade edip kastettiği halde aksinin gerçekleşmesi* durumudur. Bu durumdaki kişi irade hususunda hataya düşmüşken fiilinde isabet ettiği için, kastı sebebiyle kınanır; fiili sebebiyle övülmez.⁵³

Fîruzâbâdî'nin bu değerlendirmesinde her ne kadar hukuki işlemleri ilgilendirecek anlamda bir hatadan bahsedilmese de “*yapılması iyi olan bir şeyi yapmayı kastettiği halde istemeden yapılması yasak ve çirkin olan bir fiili işlemek*” anlamındaki hata tanımı, İslâm hukukçularının ceza hukuku alanında yaygın olarak kullandıkları ve av veya düşman zannederek bir kişiye ateş açıp bir müslümanı vurma ve bir hedefe ateş ettiği halde yanlışlıkla bir insanı vurma şeklinde misallendirdikleri *kasıttâ hata-fiilde hata* taksimini ihtiva etmektedir.⁵⁴

Fukahanın hata tariflerinin birçoğu, Fîruzâbâdî'nin tasnifinde de yer bulan, kasıttâ ve fiilde hatayı ifade eden ikinci tip tanımlardır. Bunlar belli noktaya kadar fiili tasarruflar açısından doğruluk arzetseler de, tam bir kasıtsızlık hali içeren beyan hataları açısından efradını cami olamamaktadırlar. Bu durumda, yukarıdaki tanımlamalar dışında, hukuki işlemleri ilgilendiren birbirinden farklı iki hata hali olan beyan ve saik hatalarını ayrıca tarif etmek gerekecektir. Vahîdüddîn Sivâr, irade beyanlarını bütün yönleriyle ele aldığı eserinde, beyan hatasını: “*Bir şey söyleyecekken, dil sürçmesi neticesinde kişinin ağzından hiç kastetmediği başka sözlerin çıkması*” şeklinde tarif etmektedir.⁵⁵ Saik hatası ise, muasır İslâm hukukçuları ta-

kerim Kazım er-Râzî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984, s. 271; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 534; Teftazânî, *et-Telvîh*, II, 411; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, İbn Emîrî'l-Hâc'ın et-Takrîr ve't-tahbîr'i içinde, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1996, II, 272; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1996, II, 272.

51 İbn Mâce, *Talâk*, 16; Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, ts., II, 216, 2801 numaralı hadis; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâiretü'l-Maârif-n-Nizâmîyye, Haydarabad 1344, VI, 84; VII, 356; 11787 ve 15490 numaralı hadisler.

52 Buhârî, *İtisâm*, 21; Müslim, *Akziye*, 6; Ebû Dâvud, *Akziye*, 2; İbn Mâce, *Ahkâm*, 3; Nesâî, *Kazâ*, 3; Taberânî, *el-Mucemü'l-evsât*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1995/1415, IV, 130.

53 Fîruzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyiz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetü'l-İlmiyye; Beyrut, ts., II, 551-552.

54 Kuhistânî, *Câmiü'r-rumûz fi şerhi'n-Nukâye*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1299, II, 334; Ebû'l-bekâ, *el-Külliyat*, 2. Baskı, thk. Muhammed Mısıri, Adnan Derviş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, s. 424-425; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1967-1970, III, 29; Dağcı, Şamil, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 77; Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, “İslâm Ceza Hukukunda Trafik Kazalarındaki Karşılıklı Kusur Oranının Diyet Tesiri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 1994, c. 30, sy. 1, s. 95.

55 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 419. Diğer tarifler için bkz. Teftazânî, *et-Telvîh*, II, 413; Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 99; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1403, s. 166-169; İbn Nüceym, *Fethü'l-ğaffâr bi-şerhi'l-Menâr*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 495-496; Emir Pâdişâh, *Teysirü't-*

rafından “galat” başlığı altında incelendiğinden, bu bölümde *galat* ve *hata-galat ilişkisi* üzerinde durmak gerekecektir. Hatanın tanımları verilirken de görüldüğü üzere hata kelimesi, ilk dönemlerden itibaren daha çok ceza hukuku terimi olarak kullanılırken; *galat* kelimesi ise, Senhûrî'nin pozitif hukukun sistematiğinden yararlanarak/etkilenererek onu Latince kökenli “error”un karşılığı ve borçlar hukuku terimi olarak kullanmaya başlamasıyla muasır İslâm hukukçularca da tercih edilen bir terim olmuştur.⁵⁶

Galat kelimesi, Senhûrî'den itibaren, İslâm hukukçularınca tarif edilmeye başlanmıştır. Senhûrî, pozitif hukukta yer alan iki hata tarifinden dar anlamda hatayı tercih ederek galatı: “Gerçek hakkında bilinçli olmayan yanlış tasavvur” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁷ Mustafa Ahmed ez-Zerka da galatı: “Akde taraf olan kimsenin, gerçekte olmayan bir şeyi varmış gibi tasavvur etmesine yol açan ve onu eğer bu tasavvur olmasaydı yapmayacağı akdi yapmaya sevkeden tevehhüm”⁵⁸ şeklinde tarif ederken; Muhammed Sellam Medkûr ise: “Akdi yapan kişinin akdin mahallini gerçekte olduğundan farklı bir vasıfda veya şekilde tasavvur etmesi” olarak tanımlamıştır.⁵⁹ Zikredilen tarifler, saik hatasını mündemiç ise de beyan hatalarını dışarıda bırakmaktadır. Zira beyan hatalarında yanlış bir tasavvur ve tevehhümden değil bir dil sürçmesinden bahsedilebilmektedir. Bu anlamda beyan hatalarını “hata” başlığı altında, saik hatalarını da “galat” başlığı altında zikretmek de mümkündür.

Hata terimine anlamca en yakın kavram olan galat kelimesinin, yer yer hatanın eş anlamlısı gibi kullanılsa da aralarında fark gözetildiğini söyleyen Apaydın, hata-galat ilişkisini şöyle ifade etmektedir: “Galat esas itibariyle gerçeğe aykırı kanaati, tevehhüm şeklindeki zihni bir durumu, hata ise tevehhüme dayansın dayanmasın fiilen gerçekleşen sonucu ifade eder. Tevehhüm temelinde dayalı kanaat olması anlamında galatın hataya düşmenin bir sebebini oluşturduğu göz önüne alındığında, örtüşükleri noktalar bulunmakla birlikte hatanın galattan daha geniş kapsamlı olduğu görülür. Bununla birlikte galat çoğunlukla, “zihinde oluşan kanaat / irade ile beyan arasındaki uyumsuzluk” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamda dil sürçmesi kapsamında değerlendirilebilecek olan durumlar hem galat hem de hata kelimesiyle ifade edilmiştir. Yanlış ifadenin sebebi dil sürçmesi olabileceği gibi kişinin zihnindeki tevehhüm de olabilir.”⁶⁰

Pozitif hukukta hatanın tanımına baktığımız zaman, hata en geniş şekilde: “Gerçek hakkında farkında olmadan hiç veya doğru bir tasavvur sahibi olmamak” şeklinde tarif edilmiştir. Bu tarif dar anlamda hata ile birlikte bilgisizliği de içine

Tahrîr, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1931, II, 305-307.

56 Bkz. Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, II, 97-146.

57 Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, II, 98.

58 Zerka, *el-Medhal*, I, 390.

59 Medkûr, Muhammed Sellam, *Medhalü'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Kavmiyye, Kahire 1964/1384, s. 63. Diğer tarifler için bkz. Ebû Zehra, *el-Milkiyye*, s. 416; Karadâğî, Ali Muhyiddin, *Mebdeu'r-rızâ fi'l-ukûd*, 2. Baskı, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2002/1423, II, 765.

60 Apaydın, “Hata”, *DİA*, XVI, 438. Bkz. Adevi, *Hâşiyetü'l-Adevi alâ Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbâni*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1412, II, 371; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, I, 432.

alan bir tanımlamadır. Doktrinde hâkim olan görüş de, geniş anlamda hata kavramının her ikisini de kapsadığı ve dar anlamda hata ile bilgisizliğin hukuken bir tutulması gerektiği yolundadır.⁶¹ Zira dar anlamda hata, gerçek hakkında bilinçli olmayan yanlış tasavvur iken; bilgisizlik ise, gerçek hakkında farkında olmaksızın, hiçbir tasavvur (bilgi) sahibi olmamaktır. Burada gerçek hakkındaki yanlış tasavvur, doğru tasavvurun bulunmamasına dayandığına göre, her iki kavramda da ortak olan nokta gerçek hakkında doğru bir tasavvurun yokluğu halidir. Bu da aslında üst kavramın hata değil, gerçeğe ilişkin doğru bir tasavvurun bulunmamasını ifade eden bilgisizlik kavramı olduğunu göstermektedir. Buna rağmen hukukta terim olarak bilgisizlikten değil de hatadan bahsedilmesi, uygulamada hata hallerine çok daha sık rastlanılması sebebiyledir. Netice olarak gerçek hakkında yanlış tasavvuru ifade eden dar anlamda hata ile gerçeğe ilişkin tasavvur yokluğunu ifade eden bilgisizlik halleri geniş anlamda hata kavramı içerisinde bir araya getirilmişlerdir.⁶²

İradeyi sakatlayan sebeplerden olan hata, Türk hukukunda *hata* ve bazen de *yanılma* kavramlarıyla ifade edilmiştir. Mesela eski Borçlar Kanununda *hata* kelimesi kullanılmışken yeni Türk Borçlar Kanununda ise *yanılma* kavramı tercih edilmiştir.⁶³

V. Hata Çeşitleri

Günlük hayatta sık rastlanılan bir olay olan hata, değişik açılardan ayırma tabi tutulmaktadır. Kaynağı bakımından *beyan hatası-saik hatası*, hukuki işleme etkisi bakımından *esaslı hata-esaslı olmayan hata*, tarafları açısından *tek taraflı hata-çift taraflı hata*, *vasitanın hatası*, vb. Burada hata konusu, *beyan hatası* ve *saik hatası* başlıkları altında, kaynağı bakımından ele alıp incelenecektir.

A. Beyan Hatası

Hatanın oluşumu açısından yapılan ayırmalardan ilki *beyan hatası* halidir. “*Beyan sahibinin beyanıyla iradesi arasında istenmeyerek meydana gelen uyumsuzluğa*” beyan hatası denmektedir.⁶⁴ Burada “*dil sürçmesi neticesinde kişinin ağzından hiç kastetmediği / kastı olmayan sözlerin çıkması veya bir şey söyleyecekken ağzından kasıtsız olarak başka sözler çıkması*” söz konusudur.⁶⁵

Beyan hatasında, beyan sahibinin iradesi her türlü sakatlıktan uzak bir şekilde oluştuğundan, gerçek anlamda bir irade sakatlığı hali söz konusu değildir. Zira

61 Kocayusufoğlu, *Hata*, s. 30; İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 200; Yalman, *Hata*, s. 15; Özsunar, Erdal, *Roma ve Türk Hukukunda Hata*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 110-111; Büyükkay, Yusuf, *Roma Borçlar Hukukunda Hata*, Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 29; Edis, Seyfullah, *Türk-İsviçre Borçlar Hukuku Sistemine Göre Akdin Lüzumlu Vasıflarında Hata*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 8; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 340-341.

62 Kocayusufoğlu, *Hata*, s. 30-31; Yalman, *Hata*, s. 15-16; Özsunar, *Hata*, s. 111; Büyükkay, *Hata*, s. 29; Edis, *Hata*, s. 6; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 341.

63 Bkz. *Borçlar Kanunu*, md. 23-27; *Türk Borçlar Kanunu*, md. 30-35.

64 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 343; Edis, *Hata*, s. 11; Von Tuhr, *Borçlar Hukuku*, I, 280; İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 201.

65 Teftazânî, *et-Telvîh*, II, 413; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 99; Suyûtî, *el-Eşbâh*, s. 166-169; İbn Nüceym, *Fethü'l-gaffâr*, s. 495-496; Emir Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, II, 305-307.

burada sakatlık iradenin teşekkülünde değil beyan edilmesi safhasında ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, sağlam bir şekilde oluşan irade muhataba beyan edilirken kullanılan söz, yazı veya işaretler, istenmeden iradeye aykırılık ve uygun-suzluk doğurmaktadır.⁶⁶

Bu çeşit hata için daha çok “*hata*” ve “*sebku'l-lisan*” tabirleri kullanılmaktadır.⁶⁷ Bunun yanında bazı müellifler, hatanın iradenin oluşumu sırasında değil de beyanı sırasında ortaya çıktığına delalet etmesi ve bu hatanın irade ile beyan arasındaki ihtilaftan kaynaklandığının ifade edilmesi açısından “*beyan hatası*” tabirini tercih etmektedirler.⁶⁸

Beyanda hata, *beyan fiilinde* ve *muhtevasında* olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilmektedir.⁶⁹ *Beyan fiilinde hatada*, beyanı oluşturan işaretlerde, söz ve yazılarda hata söz konusudur. Burada beyan sahibinin dilinin sürçmesi, gerçekte istemediği şeylerin ağızdan çıkması veya yazıya dökülmesi neticesinde beyan iradeye uymamaktadır. Mesela bir kimsenin Dolar demek isterken ağızdan Türk Lirası ifadesinin çıkması, anlaşma metnine kilo yazılacakken ton yazılması durumunda beyan hatası söz konusu olmaktadır.⁷⁰

Beyan hatası bazen beyan sahibinin kullanmış olduğu söz ve deyim muhatabın vermiş olduğu anlamdan başka bir anlam vermesi neticesinde ortaya çıkar ki buna da *beyanın muhtevasında (anlamında) hata* denmektedir. Bu duruma daha çok yabancı bir dilin kullanılması, kısaltmaların yanlış anlaşılması ya da muhatap için büyük bir ehemmiyeti haiz olan ticari bir örf ve teamüle vakıf olunamaması, bir şeyin yanlış sayı veya isimle nitelendirilmesi hallerinde rastlanmaktadır. Mesela, “*bağışlama*” kelimesinin “*satış*” anlamında kullanılması, bir para biriminin kısaltmasının başka bir paranın kısaltmasıyla karıştırılması, bu çeşit beyan hatasına örnek olarak gösterilebilir.⁷¹

Beyan hatası halinde istemeden de olsa iradesine aykırı bir beyanda bulunan taraf ile hataya düşenin iradesini bilme imkânı olmadığından yapılan beyana güvenmek durumunda bulunan karşı tarafın yararı çatışacaktır. İslâm hukukçuları böyle bir hata hali neticesinde meydana gelen uyumsuzluk probleminde değişik çözümler üretmişler, beyan hatasını ihtiva eden hukuki işlemin feshi kabul edip etmemesi ve iradesini hataen farklı bir şekilde beyan eden kişide ihtiyar ve rızanın bulunup bulunmaması durumlarına göre farklı sonuçlara varmışlardır.⁷²

Feshi kabul etmeyen hukuki işlemlerde meydana gelen beyan hatası durumunda, beyan teorisini (objektif teoriyi) esas alan Hanefilere göre bu tür işlemler, ihtiyarın varlığı yeterli olduğundan rıza (hukuki sonuç iradesi) olmasa da sahihtir.

66 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 343-344; Yalman, *Hata*, s. 24-25; Özsunar, *Hata*, s. 115.

67 Karadâği, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 813; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 420.

68 Karadâği, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 813; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 126-144.

69 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 344; Özsunar, *Hata*, s. 115; Kocayusufpaşaoğlu, *Borçlar Hukuku*, I, 394.

70 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 344; Kocayusufpaşaoğlu, *Hata*, s. 47; İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 201.

71 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 344; İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 201; Kocayusufpaşaoğlu, *Borçlar Hukuku*, I, 394.

72 Arı, *Uyumsuzluk*, s. 128-129.

Beyan hatasına düşen kişide ihtiyar hükmen var kabul edildiğinden onun nikâh, talak, köle azadı ve yemin gibi feshi kabul etmeyen hukuki işlemleri geçerli sayılmaktadır.⁷³

Hanefî hukukçular, beyan hatasında bulunan kişide ihtiyarın varlığı konusunu, bir kimsenin akli dengesi yerinde olarak buluş çağına ermesi durumunun, o kimsede ihtiyarın varlığını gösteren objektif bir karine teşkil edeceği tezine dayandırmaktadırlar. Aynı zamanda hatanın karşı tarafça bilinemeyen bir durum olması hasebiyle, hataya düşen tarafından kazanılmış bir takım hakların kaybettirilmesine vasıta yapabileceği ihtimalini de beyan hatasının hukuki işlemi etkilemeyeceği konusunu gerekçelendirmede göz önünde tutmuşlardır.⁷⁴

Yine Hanefiler, “*ümmetimden hata, unutmaya ve ikrah yoluyla yaptıkları şeyler kaldırılmıştır*”⁷⁵ hadisinin, hata ile yapılan şeylerin uhrevi hükmünün kaldırıldığı konusunda delil kabul edilebileceğini; yoksa hataen adam öldüren kişinin diyet ödemekle ve keffaretle yükümlü tutulmasında olduğu gibi hatanın dünyevi hükmünü kaldırmadığını söylemişlerdir.⁷⁶

Cumhur ise, konuyla ilgili ayet ve hadislerin⁷⁷ hatanın hem dünyevi hem de uhrevi hükümlerinin kaldırıldığını ifade ettiği görüşündedir. Yine onlar beyan hatasında bulunan kişide ihtiyarın bulunmadığı, bu yönüyle hata edenin, uyuyan ve baygın olan kimseye kıyas edilmesi gerektiği;⁷⁸ netice olarak da, feshi kabul etmeyen işlemlerde beyanda hata bulunması halinde, irade ile beyan arasında meydana gelen uyumsuzluğun irade teorisine (sübjektif teoriye) göre çözümlenmesi gerektiği görüşündedirler.⁷⁹

Feshi kabul eden hukuki işlemlerde meydana gelen beyan hatası durumunda ise Hanefilere göre, karşı taraf da bu hatayı doğrularsa bu hata akde tesir eder ve akid fasid olur.⁸⁰ Onların bu tür akidlerde hatanın akdi fesada uğratacağını söylemelerinin sebebi, bunlarda rızanın akdin sıhhat şartı olduğunu kabul etmelerindedir. Ne zaman bu şart bulunmazsa akid inikad etmekle birlikte fasid olmaktadır.⁸¹

73 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 535-536; İbn Emîr, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, II, 205; Hafîf, *Ahkâm*, s. 318-319.

74 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 536; Sadrüşşeria, *et-Tavzih*, II, 413; İbn Emîr, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, II, 205; Hafîf, *Ahkâm*, s. 318-319.

75 İbn Mâce, *Talâk*, 16; Hâkim, *Müstedrek*, II, 216, 2801 numaralı hadis; Beyhâkî, *Sünen*, VI, 84, 11787 numaralı hadis; VII, 356, 15490 numaralı hadis.

76 İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, s. 368; Güzelhisârî, *Menâfi'ü'd-dekâik şerhi Mecâmii'l-hakâik*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1303, s. 298; Şelebî, *el-Medhal*, s. 470.

77 Bakara, 286; Mâide, 89; Ahzâb, 5; İbn Mâce, *Talâk*, 16.

78 Şelebî, *el-Medhal*, s. 469-470; Karadâğî, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 815.

79 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü't-Türâs, Kahire, ts. (1347-1352 İdâretü't-Tibâati'l-Müniriyye baskısından tıpkıbasım), X, 200; Nevevî, *Ravza*, VI, 50; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, 2. Baskı, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1993/1414, III, 55-56; İbn Müflih, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*, el-Mektebü'l-İslâmî, Dımaşk 1981, VII, 270; Merdâvî, *el-İnsâf fî mar'ifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, thk. Muhammed Hâmid Fıkı, 2. Baskı, Dârü İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1986, VIII, 465-466; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 286-287; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1984, III, 384-385; Buhûti, *Keşşâfü'l-knâ' an metni'l-iknâ'*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1982, V, 247; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 438-440; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 137-139.

80 Sadrüşşeria, *et-Tavzih*, II, 413; İbn Nüceym, *Fethü'l-ğaffâr*, s. 496; Emir Pâdişâh, *Teysiru't-Tahrîr*, II, 306.

81 Emir Pâdişâh, *Teysiru't-Tahrîr*, II, 306; Karadâğî, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 815.

Yine Hanefîlerde, hata iddiası karşı tarafça kabul edilen beyan hatalarında, beyan hatasında bulunan kişinin hukuki işlemleri ya mükrehin işlemlerine ya da la-tife beyanında bulunan kişinin (hazilin) işlemlerine kıyas edilir. Her iki durumda da akid inikad etmekle birlikte rıza bulunmadığı için fasid olmaktadır.⁸²

Hata iddiası muhatap tarafından inkâr edilirse, hukuki işlemlerde istikrarı sağlamak ve karşı tarafın kazanılmış haklarını korumak gayesiyle sözleşmenin inikad ettiği kabul edilir. Böylece beyan hatasını ileri süren tarafın bu iddiasıyla karşı tarafa zarar vermesinin ve hukuki işlemlerde istikrarsızlığın önüne geçilmiş olacaktır.⁸³

Malikî, Şafîî ve Hanbelîlere göre ise beyan hatasında bulunan kişinin feshi kabul eden hukuki işlemleri batıldır. Aslında Cumhur böyle bir ayırımı da gitmeden her türlü beyan hatasının hukuki işlemi batıl kılacağı kanaatindedir. Çünkü rıza, hukuki işlemlerin inikad şartlarından biridir. Beyan hatasında bulunan kişide de rıza bulunmadığından, yapacağı her türlü hukuki işlem batıl olacaktır.⁸⁴

Feshi kabul etmeyen hukuki işlemlerde meydana gelen beyan hatalarında Hanefîlerin ihtiyarın varlığını yeterli görmeleri, bu durumlarda kişinin akli dengesi yerinde olarak buluşa ermesini de ihtiyarın varlığını gösteren bir karine olarak kabul etmeleri, bir tarafı korumaya çalışırken diğer tarafı istemediği sonuçlarla baş başa bırakmakla maluldür. Bu durumda hataya düşen tarafın da zarar görmesini engellemek adına hatadan haberdar olunduğu, karşı tarafın hataya düştüğünün bilenebildiği veya içinde bulunulan hal ve şartlar sebebiyle hatanın anlaşılabilirdiği hallerde bu hatanın hukuki işlemi batıl kılacağı kabul edilmelidir.

1. Beyan Hatası Çeşitleri

Beyan hataları, *sözleşmenin mahiyetinde ve miktarda hata* hallerinde söz konusu olmaktadır.

a. Sözleşmenin Mahiyetinde (Niteliğinde) Hata

Burada hata eden taraf bir sözleşme yapmak isterken yanlışlıkla iradesini başka bir sözleşme hakkında bildirdiğinde sözleşmenin niteliğinde hataya düşmüş olmaktadır. Kişi, yapmak istediği sözleşme yerine hata sonucu başka bir sözleşme hakkında iradesini beyan ettiğinden, kurulmak istenen sözleşme yerine farklı bir

82 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 537; Teftazânî, *et-Telvîh*, II, 413; İbn Melek, *Şerhü'l-Menâr*, s. 369; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, İzmirî'nin Hâşiyetü'l-İzmîrî alâ Mir'âti'l-usûl şerhi Mirkâtî'l-vusûlünün içinde, Bulak 1358, II, 460; Bahrülulûm, *Uyâbu'l-irâde*, s. 41.

83 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzî'd-dekâik*, thr. Zekerîyyâ Umeyrât, Dârü'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 1997, V, 430; Şelebî, *el-Medhal*, s. 458; Hafif, *Ahkâm*, s. 318; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 433; Karadâğî, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 814; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 141.

84 Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fihhi'l-İmamiş-Şafîi*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 257; Karâfî, *el-Furûk*, I, 163; Beyzâvî, *el-Gâyetü'l-kusvâ fi dirâyeti'l-fetvâ*, thk. Ali Muhyiddin Ali el-Karadâğî, Dârü'n-Nasr, Dârü'l-Islâh, Kahire/Demmâm 1982, II, 788; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkiin*, III, 81-82, 87-88; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 384-385; Buhâtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, III, 149; Desûkî, *Hâşiyetü'l-Desûkî aleş-Şerhi'l-Kebîr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts., II, 366; Karadâğî, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 814; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 143.

sözleşme meydana gelmiş olmaktadır. Netice olarak, ölünceye kadar bakma sözleşmesi yerine satış sözleşmesi; şuf'a sözleşmesi yerine vefa sözleşmesi yapılması gibi sözleşmenin tipinde bir hata söz konusu olmaktadır.⁸⁵ Herhangi bir sözleşme yapılmak istenmediği halde yanlışlıkla beyanda bulunma hali de bu başlık altında incelenmektedir.⁸⁶

Kasıtsız olarak ağzından alım satıma ilişkin sözler çıkan muhtînin bu alım satımının hükmü konusunda Hanefiler, karşı tarafın muhtînin hata ettiğini doğrulaması şartıyla bu hatanın akdi fesada uğratacağını söylemişlerdir. Karşı taraf onun hata ettiğini doğrulamadığı takdirde ise muhtî, o işi kasten (bilerek ve isteyerek) yapan kimse gibi kabul edilecektir. Hanefiler bu sonuca varırken yaptıkları kıyasta farklı sebeplere dayanmaktadırlar. Bazıları burada muhtînin alım satımını mükrehin alım satımına benzetirken bazıları ise muhtînin durumunu hazilin alım satımına kıyas etmektedirler.⁸⁷

Malikî, Şafî ve Hanbelîlere göre ise muhtînin alım satımı münakid değildir, bu tür hukuki işlemler her halükarda batıldır.⁸⁸ Bazı Hanefiler de bu görüşü benimsemişlerdir.⁸⁹

Sözleşmenin mahiyetinde ortaya çıkan beyan hatalarında, aile hukukunu ilgilendiren konularda ortaya çıkması muhtemel hataların başında, nikâh ve talakta vaki beyan hatası halleri gelmektedir. Hanefîlere göre muhtînin nikâh ve talak gibi feshi kabul etmeyen akidlerde ortaya çıkan hatasının akid üzerinde bir etkisi yoktur. Yani muhtînin nikâhı ve talakı geçerlidir. Zira Hanefîlere göre bir kimsenin akli dengesi yerinde olarak bülûğ çağına ermesi, o kimsede ihtiyarın varlığını gösteren objektif bir karine teşkil ettiğinden, muhtîde ihtiyar hükmen var kabul edilmektedir. Aynı zamanda bu tür akidlerde rıza da şart olmadığından akdin inikadını engelleyecek bir durum yoktur. Şu kadar var ki, Hanefîlere göre kazâen geçerli olan bu talak, diyaneten geçerli değildir. Malikî, Şafî ve Hanbelîlere göre ise ister feshi kabul eden akidlerde olsun ister feshi kabul etmeyen akidlerde olsun hepsinde rıza şart olduğundan ve muhtî de uyuyan gibi kendisinde rızanın bulunmadığı kimselerden sayıldığından nikâh ve talakı geçerli olmaz.⁹⁰

b. Miktarda Hata

Bir sözleşmede tarafların, ivazların miktarı üzerinde beyan hatasına düşme-

85 Özkaya, Eraslan, *Hata-Hile-İkrah Davaları, Açıklamalı-İçtihatlı*, Ankara 2000, s. 92; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 346; İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 202; Yalman, *Hata*, s. 25; Esener, *Borçlar Hukuku*, s. 123.

86 Kocayusufoğlu, *Borçlar Hukuku*, I, 396; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 346.

87 Emir Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, II, 306-307.

88 Beyzâvi, *el-Gâyetü'l-kusvâ*, II, 788; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 5-9; Tüfi, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987/1407, I, 417; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîn*, IV, 81-82, 87-88; Desûkî, *Hâşiye*, II, 366; Karâfi, *el-Furûk*, I, 163; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 373; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 149-150; Apaydın, "Hata", *DİA*, XVI, 440-441.

89 İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts., VI, 251; Emir Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, II, 306.

90 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, IV, 535; Kâsânî, *Bedâi'*, II, 310; III, 100; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 5, 9; Beyzâvi, *el-Gâyetü'l-kusvâ*, II, 788; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 535-536; Sadrüşşeria, *et-Tavzîh*, II, 413; İbn Emir, *et-Tahrîr ve't-tahbir*, II, 205; Hafif, *Ahkâm*, s. 318-319; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 430-432.

leri haline *miktarda hata* denilmektedir. Böyle bir hataya itibar edilip bu hatanın esaslı sayılabilmesi için, hataya düştüğünü iddia eden tarafın taahhüt ettiği ivazın kastettiği şeyden önemli surette çok, karşı ivazın ise kastedilenden önemli miktarda az olmasının gerekli olduğu kabul edilmiştir. Bir kimse, sahip olduğu arazisinin 5/100 payını satmak isterken hata sonucu 50/100 payını satma, deposunda bulunan odunun 10 tonunu satmak isterken yine hata sonucu 100 tonunu satma yönünde beyanda bulunmuşsa, bu gibi durumlarda miktarda hata hali söz konusu olmaktadır.⁹¹ Miktarda hata haline yüklenen hukuki sonuçlar, beyan hatası açıklanırken ifade edilen feshi kabul eden hukuki işlemlerden olup olmamasına göre değişmektedir.

B. Saik Hatası

Hatanın kaynağı bakımından yapılan ayrımlardan ikincisi saik hatasıdır. Saik, *iradi faaliyetlere esas olan istek, duygu veya düşünce* anlamına gelmektedir. Saiki, “bir kimseyi belli bir davranışta bulunmaya sevkeden temel düşünce”, “sözleşmenin taraflarından birinin sözleşmeye yansımayan psikolojik durumu”, “tarafları sözleşmeye sevkeden ancak sözleşmeye yansımayan, tarafların içinde gizli kalan nedenler ve tahminler” şeklinde tarif etmek mümkündür. Saik hatası da, “hata edilen, belirli bir kimseye belirli bir içerikte bir sözleşme yapma iradesinin gerçeklere uymayan, yanlış tasavvurlar sonunda sakat oluşması” halidir.⁹²

Saik hatası, iradenin oluşumundaki hatadır. Burada yanlış saik ve tasavvurlar, iradeyi teşekkül safhasında sakatlamaktadır. Yoksa burada beyan ile irade arasında bir uygunsuzluk yoktur. Saik hatasının gerçekleşebilmesi için, yanlış tasavvurların sözleşme iradesinin oluşmasının sebebinin teşkil etmesi, yani yanlış tasavvurlarla iradenin oluşumu arasında bir illiyet bağının mevcut olması gereklidir.⁹³ Bu itibarla, eğer beyan sahibi belirli durum ve olaylar hakkında yanlış tasavvur sahibi olmayıp bunların gerçek duruma uymadığını bilseydi, söz konusu sözleşmeyi bu şekilde yapmayacak idiye, saik hatası ortaya çıkmaktadır. Mesela bir semtteki arsaların çok kıymetleneceğini düşünerek oradan pek çok arsa satın alan bir kimsenin bu düşüncesi, arsa satış sözleşmesinin saikini teşkil eder. Arsa fiyatlarında beklediği artış olmadığı takdirde saikte hata yapmış olur. Yine Konya’ya tayin edileceği zannıyla oradan bir ev kiralayan bir kimsenin tayini bir başka yere çıktığında, bu kimse de kira akdini saik hatası altında yapmış olmaktadır.⁹⁴

Burada sebep ile saiki birbirinden ayırt etmek gerekir. Sözleşmenin sebebi tarafları sözleşme yapmaya sevkeden en yakın ve en önemli amaçtır. Saik ise sözleşmenin yapılmasında etkili olan daha uzak, ikinci derecedeki düşünce, tahmin

91 Özkaya, *Hata*, s. 95; İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 203; Oğuzman, Kemal, Turgut Öz, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1998, s. 80; Yalman, *Hata*, s. 29; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 347.

92 Özkaya, *Hata*, s. 28; Akıncı, Şahin, *Borçlar Hukuku Bilgisi, Genel Hükümler*, Dördüncü Baskıdan Tıpkı Basım, Sayram Yayınları, Konya 2009, s. 107; Özsunar, *Hata*, s. 118; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 342.

93 Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 342; İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 201; Büyükkay, *Hata*, s. 35-36.

94 Büyükkay, *Hata*, s. 36; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 342; Edis, *Hata*, s. 11.

ve hesaplardır. Mesela bir sözleşmede taraflar ilk planda karşı taraftan alacağı şey için sözleşme yaptıklarından, onların sözleşme yapmalarının sebebi karşı taraftan alacakları edimlerdir. Bunlar sözleşmeye yansıdığı ve açığa vurulduğu için açık ve kesin olarak bellidirler. Saik ise sözleşmeye yansımadağı gibi ikinci planda kalmakta, hatta bazen de taraflarca gizli tutulabilmektedir.⁹⁵

Aynı hukuki işlem değişik saikler altında yapılabilir. Mesela gayrimenkul ik-tisabında satıştan ibaret olan hukuki sebep daima tek olduğu halde alıcı, bir gay-rimenkul alım-satım akdini, söz konusu gayrimenkülü bizzat kendisi kullanmak, yakında evlenecek olan bir yakınına mesken olarak kullandırmak, kiraya vererek veya fiyat dalgalanmalarından yararlanarak gelir elde etmek gibi saiklerle yapabilmektedir.⁹⁶

İslâm hukukunda saik konusu daha çok sebep nazariyesi içerisinde ele alın-sa da saik hatası sayılan konular yine hata nazariyesi içerisinde ele alınmıştır. Hanefiler ve Şafîiler, saik hatasının hukuki bir sonuç doğuracak şekilde hukuki işlemler üzerinde etkisinin olabilmesi için onun karşı taraf açısından sürpriz sayıl-mayacak biçimde açık ve bilinebilir olmasını şart koşmuşlar; hataya düşen tarafın iç dünyasında saklı kalan ve diğer tarafta bilinmeyen hataya itibar etmemişlerdir. Onlara göre saik açık olarak veya zımnen akidde zikredilmelidir, yoksa irade beya-nına dâhil edilmedikçe akidleşmeye sevkeden saike itibar edilmez.⁹⁷ Malikîlere ve Hanbelîlere göre ise, kişinin niyet ve maksatları da dikkate alınarak iradeye itibar edilir.⁹⁸ Zahiriyye, Zeydiyye, İmamiyye gibi mezhepler de bu konuda Malikî ve Hanbelîlerin görüşüne benzer yaklaşımlara sahiptirler.⁹⁹

Hanefiler hukuk güvenliğine çok önem verdiklerinden hukukun uygulanma-sı sürecinde belirsizlik, karışıklık ve düzensizliğin önlenmesi düşüncesinden yola çıkarak hükümlerde anlamlara değil şer'î sebeplere itibar edileceğini söylemişler ve zahir sebep olarak niteledikleri icab ve kabulü de akdin yegâne rüknü saymış-lardır.¹⁰⁰ Şafîilerin kanaati temel olarak Hanefiler gibi olmakla birlikte, bazı du-rumlarda farklı görüşler benimsemişlerdir. Bu anlamda Şafîilere göre, beyanların ihtiva etmeleri gereken şer'î manaları taşımadıklarının anlaşıldığı veya iradenin çeşitli yollarla ortaya çıktığı ve karineler yoluyla bilinir hale geldiği durumlarda, beyana değil iradeye itibar edilir. Bu bakımdan dil sürçmesi sebebiyle veya ikrah sonucunda boşama sözcüklerinin telaffuz edilmesi hiçbir sonuç doğurmaz.

Malikî ve Hanbelî ekolleri ise beyana itibar etmeyip iradeyi ön plana çıkar-mışlardır. Hile-i şer'iyyeye karşı çıkmaları, îne satımı, hülle nikâhı gibi meseleler-

95 Özkaya, *Hata*, s. 100.

96 Edis, *Hata*, s. 12.

97 Şâfiî, *Kitâbü'l-Ûm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1393, III, 6-8; Kâsânî, *Bedâi'*, V, 176.

98 Tûfi, *Şerhu muhtasarî'r-ravza*, I, 215-216; Şelebi, *el-Medhal*, s. 583-584; Hüseyin Salim, Hüseyin Atâ, *Nazariyyetü'l-galat fi'l-Kânûn veş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1986, s. 125.

99 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 175; Hillî, *Muhtasarü'n-Nâfi' fi fihhi'l-İmâmiyye*, 3. Baskı, Dârü'l-Edvâ, Beyrut 1985, s. 221; Senhürî, *Mesâdiru'l-hak*, IV, 79-80. Bkz. Hamûdi, Halime Âyet, *Nazariyyetü'l-bâis fiş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1986, s. 20-45.

100 Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, II, 4.

de beyandan çok kasta önem vermeleri, bu iki mezhep fakihlerinin iradeyi daha çok dikkate aldıklarını göstermektedir. Hanbeli fakihî İbn Kayyim'in (v.751/1350), konuşan kişinin kasıt ve iradesini "*hakiki anlam*" olarak niteleyip, davranışın ruhunun ve özünün niyet; akdın ruhunun ise kasıt olduğunu belirtmesinin yanında, meselelerin birçoğunu da bu ekseninde çözümlemesi iradeye verdiği önemin bir göstergesi sayılmalıdır.¹⁰¹

İslâm hukukunda iradeye mi yoksa beyana mı itibar edileceği, bir başka ifadeyle *objektif teorinin* mi yoksa *sübjektif teorinin* mi hâkim olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Muasır müelliflerden bazıları,¹⁰² İslâm hukukuna *objektif nazariyenin* hâkim olduğu ve genellikle beyana itibar edildiği kanaatine varmışlarken diğer bazıları ise¹⁰³ İslâm hukukunda iradenin esas alındığı, *sübjektif nazariyenin* hâkim olduğu kanaatindedirler.¹⁰⁴

Dönmez, bu konuda İslâm hukuk mezheplerinin yaklaşımları arasında farklılıklar bulunduğu gerçeğini de göz ardı etmeden: "*Sonuç itibarıyla İslâm hukukunda objektif teorinin hâkim olduğu görüşünü üstün tutmasına rağmen Sivâr'ın da kısmen işaret ettiği üzere*¹⁰⁵ *esasen objektif ve sübjektif teorilerin İslâm hukuku hükümleri içinde mezcedilmiş bir halde olduğu görülmektedir. Bazı hükümlerde istikrar prensibinin, nizam ve emniyet fonksiyonunun ağır bastığı gözlenebilirse de bu İslâm hukukunda adalet fonksiyonunun göz ardı edildiği anlamına gelmez; aksine, sırf iç irade ile yetinmenin haksızlığa yol açması durumlarında yine adaletin gerçekleştirilmesi maksadıyla objektif kriterlere ağırlık verildiğini gösterir. O halde fer'i hükümlere ait icthadlar veya nitelendirmeler bir yana, naslann ışığı altında varılabilecek genel sonuç açısından konuya bakıldığında, olabildiğince iç iradenin araştırılması ve hukuk emniyeti, istikrar, kul hakkına riayet gibi prensiplerle çatışmadığı sürece gerçek maksadın esas alınması, İslâm hukukunun özüne en uygun anlayışı yansıtır*"¹⁰⁶ demektedir.

1. Saik Hatası Çeşitleri

Saik hataları: sözleşmenin mahallinde, şahısta, kıymette ve akdın lüzumlu vasıflarında hata hallerinde söz konusu olmaktadır.

a. Sözleşmenin Mahallinde (Konusunda, Şeyde) Hata

İslâm hukukunda "*fevâtü'l-cins*" diye meşhur olan bu hata, ma' kud-ı aleyhin, sözleşme tamamlandıktan sonra sözleşme sırasında cinsi veya vasfı¹⁰⁷ belirtilen

101 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkîin*, III, 55-56, 78-88; Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edib Salih, Câmîatu Dimaşk Külliyyetü'ş-Şeria, Dimaşk 1962, s. 157-158; Apaydın, "İrade Beyanı", *DİA*, XXII, 387-388.

102 Senhârî, *Mesâdiru'l-hak*, VI, 29-35; a.mlf., *el-Vasit*, I, 180, 1 numaralı dipnot; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 464 vd.

103 Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, II, 282-285; Zeydan, *el-Medhal*, s. 255-256.

104 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 461-466.

105 Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 466.

106 Dönmez, İbrahim Kâfi, "Amel", *DİA*, İstanbul 1991, III, 18. Geniş bilgi için bkz. Şelebi, *el-Medhal*, s. 451-472.

107 Buradaki vasıftan kasıt, cinsi değişmemesine rağmen hüküm olarak cins değişikliğiyle aynı kabul edilen "sözleşme konusunun vasfında fahiş farklılığın olması" halidir. Yoksa muasır İslâm hukuku eserlerinde "şeyde hata" başlığı

şeye aykırı olduğunun ortaya çıkması halidir.¹⁰⁸ Pozitif hukukta ise, hata eden taraf gerçekte istediği şeyden başka bir eşya için irade beyanında bulunmuşsa şeyde (eşyanın aynında) hataya düşmüş olmaktadır.¹⁰⁹ Bu hata, pozitif hukukta bir beyan hatası hali iken İslâm hukukunda bir beyan hatası değil, sözleşmede söz konusu olan mal ile teslim edilen mal arasında cins ihtilafı veya fahiş farklılığın bulunması şeklinde bir hata durumu söz konusudur.

Bu anlamda sözleşmenin mahallinde hata iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi: *Akid konusu olan şeyin akid yapılırken söylenenden farklı cinsten çıkması (sözleşme konusunun cinsinde hata) halidir.* Taraflardan biri ma'kud-ı aleyhin belirli cinsten olduğunu zannederek sözleşme sırasında iradesini bu yönde beyan ettiği halde sözleşme tamamlandıktan sonra onun başka cinsten olduğu anlaşılırsa, ma'kud-ı aleyhin cinsinde hata söz konusu olur. Mesela elmas olması şartıyla alınan bir yüzüğün cam veya kristal olduğunun ortaya çıkması, satın alınan hububatın buğday yerine arpa çıkması, keza buğday yerine un veya ekmeç çıkması, İngiliz kumaşı yerine Türk kumaşı çıkması böyledir. Cins farklılığı akdin konusunu ma'dum hale getirdiğinden, akid konusunun cinsinde meydana gelen bu hata esaslı hata kabul edilmektedir.

İkincisi: *Akid konusu olan şeyin cinsinin aynı, fakat akdi yapanın kasdıyla akid konusu olan şeyin hakikati arasında menfaat açısından fahiş bir farklılığın bulunması* durumudur. Mesela el dokuması diye satılan bir halının makine halısı olduğunun ortaya çıkması veya domates tohumu diye satılan şeyin çiçek tohumu çıkması böyledir. Menfaat ve değer açısından fahiş bir farklılık doğuran bu çeşit hata da cins hatası gibi kabul edilmekte ve esaslı hata sayılmaktadır.¹¹⁰

Sözleşmenin mahallinde hatada önemli olan bir diğer konu da akdi yapanın, akdin mahalli (ma'kud-ı aleyh) için kullandığı ismin, ona ve başkasına şamil bir isim olup olmaması halidir. Akdi yapanın, ma'kud-ı aleyh için kullandığı ismin ona ve başkasına şamil bir isim olması halinde hata dikkate alınmayacağından akid bağlayıcıdır. Mesela bir kimse bir yakutu satarken “*şu taşı şu kadara satıyorum*” demişe taş kelimesi yakutu da başka taşları da içine alacağından müşteri taşın yakut olduğunu bilse de bu durumda akid satıcıyı bağlar. Burada satıcı hataya düşmüştür; ama o sattığı şeyi kendisine uygun bir isimle zikretmiştir. Onun hatası ortaya çıkmamış ve kendisi de hatasını bilmemektedir. Bu hataya itibar edilmez.

Akdi yapanın akdin mahalli için kullandığı isim ona ve başkasına şamil bir isim olmadığında, mesela “*şu yakutu*” der de başka bir taş çıkarsa akid sahih ol-

altında ele alınan, bizim “*temel hatası*” başlığında ele aldığımız “*mergub vasfın fevatı*” konusundaki vasf hatası değildir.

108 Karadâğî, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 801; Bahrülülûm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 658; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 195; Apaydın, “Galat”, *DİA*, XIII, 299.

109 Akıncı, *Borçlar Hukuku*, s. 105; Özkaya, *Hata*, s. 93; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 346.

110 Bilmen, *Kâmus*, VI, 30-31; Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 106-107; Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, II, 422; Karaman, *Mukayeseli*, II, 125; Bahrülülûm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 658; Apaydın, “Galat”, *DİA*, XIII, 299. Bu iki hata çeşidine eski klasik hata teorisinde “*akdin inikadına mani olan hata*” denilmektedir. Bkz. Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 107; Karaman, *Mukayeseli*, II, 125-126.

maz. Burada taraflardan birisi hataya düşmüş, ancak hataya düşenin şey için kullandığı ismin ona ve başkasına şamil bir isim olmaması hasebiyle diğer tarafa hatasını açıklamış o da hatadan haberdar olmuştur.¹¹¹

Sözleşmenin konusunda hatayı ilgilendiren bir başka husus da sözleşme anında hazır bulunan bir malın hem işaret hem de tesmiye yoluyla akde konu edilmiş olması halidir. İşaret ve tesmiye birarada bulunduğu anda, işaret edilen şeyle tesmiye edilen şey arasında cins ihtilafı söz konusu ise tesmiye dikkate alınır. İşaret edilen şeyle tesmiye edilen şey arasında cins ihtilafı olmamakla beraber, iki şey arasında fahiş farklılık söz konusu ise yine tesmiye dikkate alınır. Fahiş farklılığın olduğu durumlar da fukaha tarafından cins farklılığı gibi değerlendirilmiştir. Böyle olduğunda her iki durumda da akid tesmiye edilen şey üzerine tealluk edeceğinden ve bu şeyler de akid esnasında ma'dum olduğundan, akid inikad etmeyecektir. Mesela “*şu yakutu*” diye işaret etse de o şey cam çıksa, “*şu el dokuması halıyı*” dese de fabrika halısı çıksa her iki durumda da akid inikad etmez.¹¹²

Ancak akid anında hazır olan malın hem işaret hem de tesmiye yoluyla belirlendiği bir durumda, işaretle tesmiye arasında cins değişikliği veya fahiş farklılık seviyesine ulaşmayan bir farklılık söz konusu olduğunda, ilk iki durumdan farklı olarak bu sefer akid tesmiye edilen şey üzerine değil işaret edilen şey üzerine gerçekleşeceğinden inikad edecek; fakat mergub vasfın fevatı söz konusu olduğundan muhayyerlik hakkı doğacaktır.¹¹³ Bu ise “*temel hatası*”¹¹⁴ başlığını ilgilendiren bir konudur.

Sözleşmenin mahallinde/konusunda hatanın akde tesiri konusunda İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kerhî hariç Hanefilere, Malikîlere, Hanbelîlere, Zahirîlere, İmamiyye¹¹⁵ ve bir görüşte Şafilere¹¹⁶ göre, akdin mahallinde bir hata meydana gelmesi halinde akid, olmayan bir konu (ma'dum) üzerine yapıldığından batıldır.¹¹⁷ Mecellede de: “*Cinsi beyan olunarak satılan şey başka cinsten çıksa bey' batıl olur. Mesela bayi' sırcayı elmas diye satsa batıldır*” denilerek çoğunluğun görüşü tercih edilmiştir.¹¹⁸ Menfaat ve değer yönünden fahiş bir farklılığa yol açan vasıftaki hata da fakihlerce cinsten hata olarak görülmüş ve aynı hükme bağlanmıştır.

111 Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halil*, thk. Zekerîyya Umeyrât, Dârü Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003/1423, VI, 395-396, Desûkî, *Hâşiye*, III, 140; Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, II, 115; Karaman, *Mukayeseli*, II, 128.

112 Kâsânî, *Bedâi'*, V, 140.

113 Kâsânî, *Bedâi'*, V, 140-141.

114 Temel hatası, “Muayyen bir niteliğin bulunması şartıyla satılan malın, cinsi aynı olmakla birlikte vasfında menfaat ve değer açısından ileri derecede olmayan, fakat ilgili şahıs için önemli sayılabilecek ve arzulanan bir vasfın yokluğuna yol açan bir farklılığın bulunması” şeklinde açıklanan hata halidir.

115 Özellikle cinsi değişmemekle birlikte menfaat ve değer açısından fahiş farklılığa yol açan vasıf hatası konusundaki farklı görüşler için bkz. Müsevi, Muhammed Sadık, *Nazariyyetü'l-cehli ve'l-galat beyne'l-fikhi ve'l-kânun*, Darü'l-Hâdî, Beyrut 2002, s. 216-264.

116 Karadâğî'ye göre Şafililerin tercih edilen görüşü budur. Bkz. Karadâğî, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 807.

117 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 439; Kâsânî, *Bedâi'*, V, 140; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 287; Serahsî, *el-Mesûd*, XIII, 16-17; Gazzâlî, *el-Vasit fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhim, Muhammed Tâmir, Dârü's-Selâm, Kahire 1997, III, 58; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, III, 360-361; VI, 431; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, VI, 493; Dâmad, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, Matbaa-i Âmiri, İstanbul 1910, II, 60; Desûkî, *Hâşiye*, III, 140; Bilmen, *Kâmus*, VI, 30; Müsevi, *Nazariyyetü'l-cehli ve'l-galat*, s. 258.

118 *Mecelle*, md. 208.

Öte yandan Kerhî (v. 340/952) ve aynı kanaate sahip diğer bazı fakihler, bu hatanın, bir şeyin ismini söyleyip başka bir şeyi işaret etmek şeklinde meydana geldiğinden hareketle, bu durumdaki bir şahsın “*başka bir şeyi teslim etmek şartıyla bir şeyi satan*” kimse demek olduğu kanaatine varmışlar ve neticede de akdin batıl değil fasid olacağını söylemişlerdir.¹¹⁹

Zeydiyyeye göre ise, eğer mal, işaret edilerek alınmışsa akid sahih olmakla birlikte bağlayıcı olmayıp muhayyerlik bulunmakta, ancak tesmiye ile alınmışsa akid fasid olmaktadır.¹²⁰ Maliki, Şafiî ve İmamiyyeye ekollerinde ise bir görüşe göre, bu çeşit bir hata meydana geldiğinde akid sahih olmakla birlikte, var olması istenen vasfın bulunmayışı sebebiyle bağlayıcı olmadığından karşı tarafa muhayyerlik hakkı doğmaktadır.¹²¹

Senhûrî'nin öncülüğünü yaptığı, hata nazariyesini müstakil bir başlık olarak ele alan muasır İslâm hukuku eserleri, pozitif hukukta “*temel hatası*” başlığı altında ele alınan ve İslâm hukuku eserlerinde “*mergub vasfın fevâtı*” denilen sözleşme konusu malda fahiş olmayan farklılığın bulunması halini de *sözleşmenin mahallinde hata* başlığı altında ele almışlardır. Senhûrî, görme ve ayıp muhayyerliği hallerini de bu başlık altında ele aldığından, bu hata hali muasır eserlerde en açık ve en yaygın biçimde ele alınan hata çeşidi olarak ifade edilmiştir.¹²²

b. Şahısta Hata

Bu hata, *karşı tarafın kimliği* ile ilgilidir. Hataya düşenin, belirli bir kişiyi kastederek başka bir kimse ile sözleşme yapması haline şahısta hata ismi verilmektedir.¹²³ Şahısta hata hali genellikle evlilik, hibe, vasiyet, şuf'a, vekâlet, eser, karz, bağış, kefalet ve ariyet gibi karşı tarafın kişiliğinin ve ehliyetinin büyük önem taşıdığı sözleşmelerde söz konusu olmaktadır.¹²⁴ Şahısta hata, şahsın hüviyetinde değil de niteliklerinde meydana geldiğinde, bu durumda şahısta hatadan değil temel hatasından söz etmek gerekecektir.¹²⁵

Şahısta hata açısından şahsın bizzat önemli olduğu akid evlilik akdidir. Sözleşmenin mahallinde hata başlığı altında ele alınan tesmiye-işaret konusu burada da karşımıza çıkmaktadır. Fukaha nikâh akdinde eşlerden her birinin ya isminin söylenmesi veya işaretle gösterilmesi ya da muayyen bir vasfının belirlenmesiyle tayinini şart koşmuşlardır. Ancak bunlar arasında işaret her ikisine, vasıf da tes-

119 Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhan, el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, Muhammed Şahin Efendi, Kahire 1865, II, 134; Zeylai, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 53.

120 Nahvî, *et-Tezkiretü'l-fâhire fî fikhî'l-ıtrâtî't-tâhire*, thk. Hamid Cabir Ubeyd, Merkezüt-Türas ve'l-Buhusî'l-Yemeni, San'a 2006, s. 365-366.

121 Şirâzî, *el-Mühhezzeb*, I, 287; Müsevî, *Nazariyyetü'l-cehli ve'l-galat*, s. 216-264; Karadâğî, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 807; Apaydın, “Galat”, *DİA*, XIII, 299.

122 Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, II, 105-127; Bahrülülûm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 658-673; Karaman, *Mukayeseli*, II, 126; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 195.

123 Özkaya, *Hata*, s. 94; Akıncı, *Borçlar Hukuku*, s. 106; İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 203.

124 İnan, *Borçlar Hukuku*, s. 203; Akıncı, *Borçlar Hukuku*, s. 106; Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, II, 127; Karadâğî, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 808.

125 Özkaya, *Hata*, s. 95; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 347; Akıncı, *Borçlar Hukuku*, s. 107.

miyeye tekaddüm eder. Mesela bir kimsenin birden fazla kızı olsa ve “*seni şu kızım Zeynep’le evlendirdim*” dese o kızı da Zeynep değil de Fatma olsa akid Fatma üzerine inikad eder. Çünkü nikâh akdinde işaret tesmiyeden daha açıktır. Bu kişi, ismi Zeynep olan büyük kızını kastederek yanlışlıkla küçük kızı olan Fatma’nın adını söylese “*seni büyük kızım Fatma ile evlendirdim*” dese, zikredilen vasıftan dolayı nikâh akdi büyük kızın adına gerçekleşir. Buradaki ismin zikredilmesi hataya hamledilir.¹²⁶

Şahısta hatayı ilgilendiren bir diğer konu şuf’a hakkı meselesidir. İslâm hukukunda taşınmaz mallar ve benzerlerinde ortak ve komşuya şuf’a hakkı tanınmıştır.¹²⁷ Şuf’a hakkı konusunda müşterinin şahsında hata söz konusu olduğunda, şuf’a hakkına sahip olan kimse için komşu gayrimenkulü satın alan kimsenin şahsı önemli olduğundan bu hataya itibar edilir ve muhayyerlik hakkı verilir. Bu durumda komşu gayrimenkulü alan kimsenin aldığını zannettiği kimse dışında komşuluğuna razı olamayacağı bir başka şahıs olduğu ortaya çıktığında şuf’a hakkı avdet eder.¹²⁸

Karadâği bu meselenin pozitif hukuktaki hata nazariyesine bakarak, şahısta hataya misal olmaya uygun olmadığı kanaatindedir. Çünkü hata eden şefî, akdin iki tarafından birisi değildir. Akid ise mal sahibi ile alıcı arasında tamam olur. Oysaki şuf’a hakkının düşmeyeceği ile ilgili söylenen sözler, taraflardan olmayan şefiin hataya düşmesi neticesinde söylenmiş sözlerdir.¹²⁹

Bazı durumlarda hizmet sözleşmelerinde kendisiyle sözleşme yapılan kişinin şahsında bir hataya düşülebilir. Bir kimse, terzilikteki maharetiyle meşhur olan falanca terzi zannederek bir başka terziyle elbise diktirmek üzere anlaşır da sonradan onun başka bir terzi olduğu ortaya çıkarsa; çocuğuna sütannelik yapması için kendisine tavsiye edilen bir kadınla hizmet sözleşmesi imzaladığını zannederek hataen başka bir kadınla anlaşırsa, bu durumlarda sözleşme yaptığı kişinin şahsında hataya düşmüş olur.

Burada hataya düşen tarafın sözleşme yapmak istediği kimse ile fiilen sözleşme yaptığı kişi arasındaki aykırılık aşırı ise bu durum sözleşme konusu olan şeyde cins ayrılığı sonucunu doğuran hata gibi değerlendirilir ve ma’kud-ı aleyh yok hükmünde olduğundan yapılan sözleşme batıl sayılır. Bu aykırılık aşırı ölçüde ol-

126 İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 5, 9; İbn Âbidin, *Reddü’l-Muhtâr*, III, 26; Karadâği, *Mebdeu’r-rızâ*, II, 808-809; *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye (Mv.F)*, “Hata”, Vizaretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 1989, XIX, 162.

127 Hanefiler şuf’a hakkını hem ortağa hem de komşuya tanımışken diğer mezhepler sadece ortağa bu hakkı tanımışlardır. İmamîyye ortak haricinde diğer bazı durumlara da şuf’a hakkı tanımaktadır. Bkz. Tûsî, *en-Nihâye fi mücerredü’l-fikh ve’l-fetâvâ*, 2. Baskı, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, Beyrut 1980, s. 423-424; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 436; Hillî, *Şerâ’iu’l-İslâm fi mesâilü’l-helâli ve’l-harâm*, thk. Abdülhüseyn Muhammed Ali, 2. Baskı, Dâru’l-Edvâ, Beyrut 1983, III, 254-255; Beyzâvî, *el-Gâyetü’l-kusvâ*, II, 597; İbn Cüzey, *el-Kavâninü’l-fıkhiyye*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, ts., s. 189; Bâbertî, *el-İnâye fi şerhi’l-Hidâye*, İbnü’l-Hümâm’ın Şerhu Fethi’l-Kadir’inin içinde, *el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye*, Bulak 1315-1318, VII, 406-408; İbn Nuceym, *el-Bahru’r-râik*, VIII, 229-230.

128 Serahsî, *el-Mebûsût*, XIV, 180; Nevevî, *Ravza*, IV, 190; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 514-515; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ*, IV, 143-144; Kadri Paşa, Muhammed, *Mürşidü’l-hayrân ilâ ma’rifeti ahvâli’l-insan*, 2. Baskı, Dâru’l-Fercânî, Kahire 1983, md. 145.

129 Karadâği, *Mebdeu’r-rızâ*, II, 810.

maz da mergub vasfın fevatı (temel hatası) anlamına gelebilecek bir hata ise hataya düşen tarafa muhayyerlik hakkı tanınır. Ancak fiilen sözleşme yapılan şahsın da gerçekte kendisiyle sözleşme yapılmak istenen kimse kadar işinde mahir ve usta olduğu anlaşılırsa, hataya düştüğünü ileri süren tarafın sözleşme yapmak istediği kişide aradığı özellikler bütünüyle fiilen sözleşme yapılan şahısta da bulunduğu buradaki hatanın yapılan sözleşmeye herhangi bir etkisi olmaz.¹³⁰ Yukarıdaki örnekler haricinde hibe, vasiyet, sütanne tutma ve vekâlet gibi hukuki işlemlerde de şahısta hata söz konusu olabilmektedir.

c. Kıymette Hata (Kıymet / Değer Hatası)

Saik hatası çeşitlerinden biri olan kıymette hatayı, bir beyan hatası hali olan miktarda hata ile karıştırmamak gerekir. Miktar da hata halinde sözleşme konusu malın değeri önceden belli olduğu halde bu değer bir beyan hatası sonucu yanlış ifade edilmektedir. Mesela 10.000 TL. yerine 1.000 TL. yazılması veya söylenmesi böyledir. Oysa kıymette hatada yanılma, sözleşme konusu olan malın henüz belli olmayan değeri takdir edilirken gerçekleşmektedir. Mesela 1.000 TL. civarında olan bir mala yanlışlıkla 500 TL. değer biçilmekte ve beyan fiyat üzerinden gerçekleşmektedir. Burada miktarda hata benzeri bir beyan hatası yoktur. Zira hem irade hem de beyan 500 rakamına yönelmiştir. Burada iradenin oluşması aşamasında, şeye değer biçilirken yanlış bir takdir yapılarak 1.000 liralık malın değerinin 500 lira olduğu zannedilmiştir.¹³¹

İvazda hata da denilen bu tür hataları: “*Taraflardan birinin sözleşme konusu malın değeri hakkındaki bilgisizliğinin kendisini sözleşme yapmaya sevk edip sonuçta aldanmasına yol açmış olması*”¹³² şeklinde tanımlamak mümkündür. Kıymette hata gabne yol açtığı için İslâm hukukçuları bunu gabin içinde mütalaa etmişler, bu iki bahsi aynı başlık altında incelemişlerdir.¹³³

Bu anlamda gabin, hata halleri içinde *kıymette hata* ile ilişkili bir kavramdır. Kıymette hata adet olarak gabne yol açar. Ancak buradaki gabin, akdi yapan kimsenin, akidden önce o şeyin gerçek kıymetini bilseydi o akdi yapmayacağı ve gabne razı olmayacağı, şeyin kıymetinin bilinmemesinden kaynaklanan gabindir. Zira gabin, kıymette hatadan daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Kıymette hata, gabne yol açan sebeplerden sadece birisi olduğundan gabin, bazı durumlarda kıymette hatadan kaynaklanmayabilir. Mesela insan bir şeyi elde etmeye karşı şiddetli bir arzu duyduğu veya akdin mahalli olan şey kendisi için özel bir değer taşıdığı için ona bile bile piyasa değerinin üstünde para ödeyerek sahip olduğunda aldanmıştır; fakat bu şekilde aldanmanın kıymette hata ile hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.¹³⁴

130 Mahmesâni, *en-Nazariyyetü'l-âmmeh*, II, 421; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 211.

131 Kocayusufoğlu, *Borçlar Hukuku*, I, 400; Eren, *Borçlar Hukuku*, s. 347.

132 Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 133; Karadâği, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 812.

133 Ebû Zehra, *el-Milkiyye*, s. 418; Karadâği, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 812.

134 Mahmesâni, *en-Nazariyyetü'l-âmmeh*, II, 432-434; Karaman, *Mukayeseli*, II, 133. Gabinle ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Hazm, *el-Muhalâ*, VIII, 439-456; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 148-168; Simâvi, *Câmü'l-fusûleyin*, II, 23; İbn Âbidin, *Resâil*, II, 66-82; a.mlf., *Reddü'l-muhtâr*, V, 142-144.

Kıymette hatadan kaynaklanan gabnin akde tesiri hususundaki ayrıntılı hükümler makale sınırlarını zorlayacağından gabin konusuna burada girilmeyecektir.

d. Temel Hatası (Akdin Lüzumlu Vasıflarında Hata)

İslâm hukuk literatüründe akid konusu malda kişiyi akid yapmaya yönelten asıl özelliğın bulunmaması anlamında “*mergub vasfın fevatı*” olarak adlandırılan bu hata, muayyen bir niteliğın bulunması şartıyla satılan malın, cinsi aynı olmakla birlikte vasfında menfaat ve değer açısından ileri derecede olmayan; fakat ilgili şahıs için önemli sayılabilecek ve arzulanan bir vasfın yokluğuna yol açan bir farklılığın bulunması şeklinde açıklanmaktadır.¹³⁵

Böyle bir hata hali, ma’kud-ı aleyhin cinsini değıştirmediği ve müşterinin talep ettiğiyile teslim edilen mal arasında fahiş bir fark da olmadığı için akid sahih ve nafizdir. Ancak müşteri tarafından malda bulunması arzulanan vasıf bulunmadığından dolayı akid bağlayıcı olmamakta ve müşterinin muhayyerlik hakkı¹³⁶ ortaya çıkmaktadır. Sözleşme konusu malın koç yerine koyun, bir kitap yerine başka bir kitap, kırmızı yakut yerine sarı yakut, inek yerine öküz çıktığı durumlar bu tür hatanın misalleri olarak zikredilebilir.¹³⁷

Mecelle’de de, “*bâyiin bir vasf-ı merğub ile muttasıf olmak üzere satmış olduğu mal ol vasıftan âri çıksa müşteri muhayyerdir. Dilerse bey’i fesheder ve dilerse mecmû-i semen-i müsemma ile mebüi kabul eder. Buna ‘hıyâr-ı vasf’ derler.*”¹³⁸ Mesela sağılır deyu satılmış olan bir inek süttten kesilmiş olduğu zahir olsa müşteri muhayyer olur. Ve keza gece vakti kırmızı yakuttur diye satılan taş sarı yakut çıksa müşteri muhayyer olur”¹³⁹ denilmek suretiyle cumhurun kanaati maddeleştirilmiştir. İbn Hazm (v.456/1064) ise cumhurdan farklı olarak, mergub vasfın fevatının akdin butlanına sebep olduğunu söylemektedir.¹⁴⁰

Temel hatasına düşüldüğünde sonuçları birbirinden tamamen farklı iki durum söz konusu olmaktadır. Birinci durumda, akid konusu mal akid meclisinde bulunmamakta; fakat taşınması gereken vasıflar sözleşme sırasında zikredilerek belirli hale getirilmekte veya akid konusu mal sözleşme meclisinde bulunduğu halde diğeri taraf ya gözleri görmediğı ya da sözleşme gece yapıldığı için onu tanıma imkânı bulamamaktadır. Bu durumda ma’kud-ı aleyhin sözleşme sırasında belir-

135 Karadâğı, *Mebdeu’r-rızâ*, II, 801-802; Apaydın, “Galat”, *DİA*, XIII, 299; Acar, H. İbrahim, “Borçlar Hukukunda İradeyi Sakatlayan Sebepler, I-Hata”, *Atatürk Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, Erzurum 1999, sy. 14, s. 93.

136 Ortaya çıkan bu muhayyerlik hakkı, farklı durumlarda farklı muhayyerlikler (vasıf, görme ve ayıp) şeklinde tezahür etmektedir.

137 Sahnün, *el-Müdevenetü’l-kübrâ*, thk. Zekerıyya Umeyrât, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, ts., III, 187; Şirâzi, *el-Mühezzeb*, I, 264; Käsâni, *Bedâi’*, V, 140; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir*, VI, 431; Buhütî, *Keşşâfü’l-kınâ*, III, 165; Dâmad, *Mecmaü’l-enhur*, II, 60; Desüki, *Hâşıye*, III, 140; *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Diyarbakır 1973, III, 140-141; Kadri Paşa, *Mürşidü’l-hayrân*, md. 301, 381; Abdullah b. Miftâh, *el-Müntezzeü’l-muhtâr mine’l-Gaysi’l-midrâr*, Vizâretü’l-Adl, San’a 2003, VI, 251-252; Nahvî, *et-Tezkiretü’l-fâhire*, s.365; Senhürî, *Mesâdiru’l-hak*, II, 110; Mahmesâni, *en-Nazariyyetü’l-âmme*, II, 422; Karadâğı, *Mebdeu’r-rızâ*, II, 807.

138 Vasıf muhayyerliğı hakkında geniş bilgi için bkz. Mardin, Ebülula, “Akdi bey’de hıyârı vasıf”, *İst. Üni. Hukuk Fak. Mecmuası*, İstanbul 1916, sy. 5, s. 483-491.

139 *Mecelle*, md. 310.

140 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 341-342.

tilen vasıfları taşımadığı anlaşılırsa hataya düşen taraf onu geri verip sözleşmeyi feshetme muhayyerliğine sahip olur.¹⁴¹

Hanefilere göre ma' kud-ı aleyhte bulunması arzu edilen bir vasfın bulunmaması sadece feshi kabul eden hukuki işlemlerde hataya düşen tarafa muhayyerlik hakkı verir. Feshi kabul etmeyen işlemler için böyle bir muhayyerlik söz konusu olamaz.¹⁴² Hanefî fukahası, vasıf muhayyerliği yanında görme muhayyerliğini de benimsediğinden, akid meclisinde bulunmayan bir malın satışı söz konusu olduğunda alıcı için vasıf muhayyerliği değil görme muhayyerliği söz konusu olacağı kanaatindedirler.¹⁴³

Akid meclisinde bulunmayan ve cins ve vasıfları belirlenmeyen malların satımını sahih görmeyen Malîkî ve Hanbelî mezheplerine göre, vasıf muhayyerliğinin mevcudiyeti görme muhayyerliğine ihtiyaç bırakmamaktadır.¹⁴⁴ Buna göre bir mal, akid meclisinde bulunmadığı halde cins ve vasıfları belirlenerek satılacak olursa, bu akid sahih ve nafiz olmakla birlikte, karşı taraf için vasıf muhayyerliği bulunduğundan bağlayıcı değildir. Şafîilerde tercih edilen görüşe göre vasfı belirlenmiş olsa da akid esnasında görülmeyen malın satımı caiz değildir.¹⁴⁵

İbn Hazm (v.456/1064) da akid meclisinde bulunmayan ve gereği gibi tavsif edilmeyen malların satımını sahih görmez. Zahirîlerin, Malîkî ve Hanbelîlerden ayrıldığı nokta ise akid meclisinde hazır olmayan bir mal muayyen bir niteliğin bulunması şartıyla satılmış ve bu niteliğin bulunduğu da görülmüşse akid sahih, nafiz ve bağlayıcı olmakta; söz konusu vasıf bulunmadığında ise akid batıl olmaktadır. Yani her iki halde de vasıf muhayyerliği hakkı tanımamışlardır.¹⁴⁶

Şafîiler de: “Eğer müşteri kölenin yazı yazmayı bilmesi, hayvanın hamile veya çok sütlü olması gibi arzu edilen bir vasfı şart koşarsa koşulan şart da sözleşme de sahihtir. Eğer ma' kud-ı aleyhte ileri sürülen şart bulunmazsa onun muhayyerlik hakkı vardır” görüşündedirler.¹⁴⁷

İkinci durumda, sözleşme konusu sözleşme meclisinde bulunmakta, müşterinin gözleri önünde işaret edilmekte ve vasıfları belirtilerek sözleşme yapılmaktadır. Sonradan onun sözleşme sırasında belirtilen vasıfları taşımadığı anlaşılacak olsa bile yapılan sözleşme müşteri için bağlayıcı hale gelir.

Mesela satıcı alışveriş meclisinde hazır olan bir kır atı satacak olduğu halde “şu yağız atı şu kadara sattım” dese veya yeşil olan bir arabayı “şu siyah arabayı sana

141 Bilmen, *Kâmus*, VI, 37; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 202.

142 Karadâği, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 807.

143 Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedit*, thk. Talâl Yusuf, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., III, 34; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 335; Bilmen, *Kâmus*, VI, 66; *Mecelle*, md. 320.

144 Malîkîlerde bir görüşe göre, görme muhayyerliği şartıyla bir mal akid meclisinde bulunmadan ve vasıfları belirlenmeden satılabilir. [İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-müctehid*, II, 155].

145 Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 263-264; İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-müctehid*, II, 155; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 31-36; Merdâvî, *el-İnsâf*, IV, 298; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, III, 164; Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmm*, II, 423; Kâmil Musa, *Ahkâmü'l-muâmelât*, Müessesetü'r-Risâle, Trablus 1991, s. 132-138; Acar, “Hata”, s. 94-95.

146 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 341-342.

147 Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 287; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 460-461.

sattım” dese icabı muteber olup yağız ve siyah tabirleri lağv olur. Çünkü müşahe-
de ve işaretten sonra meydana gelebilecek hata yani zikredilen özelliğin gerçekten
farklı olması, mazeret olarak kabul edilmez. Zira böyle durumlarda işaretle be-
lirtme, sözleşme meclisinde mevcut bir ma’kud-ı aleyh için belirtme yollarının en
kuvvetlisidir. Sözle belirtme ise ondan zayıf bir belirtme yoludur. Sözleşme mecli-
sinde mevcut bir ma’kud-ı aleyh hem kuvvetli hem de zayıf belirtme yollarının her
ikisine de başvurularak belirtilmişse kuvvetlisi olan işaret dikkate alınacaktır.¹⁴⁸
Çünkü, “*hazırdaki vasıflağv ve gaibdeki vasıf muteberdir.*”¹⁴⁹

Sözleşme konusu malda, bulunması arzu edilen herhangi bir vasıf hiç bulun-
muyorsa mesela kırmızı diye alınan otomobil siyah çıkmışsa, o vasıf yok sayılır.
Burada vasfın yokluğu açık ve kesin olduğundan, mergub vasfın var olup olmadığı
noktasında herhangi bir anlaşmazlığa sebebiyet vermeyecektir. Ancak terzilikte
olduğu gibi bazen bulunması arzu edilen vasfın birçok seviyesi olabilmektedir. İşte
bu noktada mergub vasfın var olup olmadığının tespiti konusunda farklı görüşler
bulunmaktadır.¹⁵⁰

Hanefilerle Şafiilerden Remlî (v.1004/1596), ma’kud-ı aleyhte bulunması arzu
edilen vasfın var sayılabilmesi için kendisine o ismin verilmesine yetecek seviye-
de bulunmasını yeterli görürler.¹⁵¹ Mesela Zeylâî (v.743/1342): “*Ma’kud-ı aleyhte
bulunması arzu edilen vasfın şartı, kendisine katip ve fırıncı denecek kadar en alt
seviyede yazmaya ve ekmek yapmaya kadir olmasıdır. O bunları, kendisine bu isim-
ler verilecek kadar da beceremezse müşteri muhayyerdir; dilerse onu alır, dilerse geri
verir*” demektedir.¹⁵² Şafiî hukukçulardan Şebremellîsî (v.1087/1677) ise, ma’kud-ı
aleyhte bulunması arzu edilen sıfatın var veya yok sayılmasında örfün hakem tayin
edilmesi gerektiği görüşündedir.¹⁵³

Mergub vasfın fevatı sebebiyle vasıf muhayyerliğinin meydana gelmesi için, bu
durumun ayıp hali sayılmaması gerekmektedir. Bu durum ayıp hali sayılıyorsa o
zaman vasıf değil ayıp muhayyerliği söz konusu olacaktır.¹⁵⁴ Sözlükte *kusur ve ek-
siklik*¹⁵⁵ anlamına gelen ayıp, akdın mahallinde meydana gelen, mahallin değerini
düşürüp o şeye rağbeti engelleyen ve erbabınca da kusur sayılan maddi eksiklik
halidir.¹⁵⁶ Mecelle ayıbı: “*Ehil ve erbabi beyninde malın bahasına iras-ı noksan eden
kusur*” şeklinde tarif etmiştir.¹⁵⁷ Muasır İslâm hukukçuları arasında akid nazariyesi
çerçevesinde ve irade ayıpları içinde hatayı kitaplarında ele alanların bir kısmı,
hata konusu içerisine ayıp muhayyerliğini de dâhil etmişlerdir.¹⁵⁸

148 Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 58; Bilmen, *Kâmus*, VI, 30; Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 225; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 203. Geniş bilgi için bkz. Sivâr, *et-Ta'bir*, s. 223-229.

149 *Mecelle*, md. 65.

150 Arı, *Uyumsuzluk*, s. 200.

151 Kâsânî, *Bedâi'*, V, 160; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 460.

152 Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 23.

153 Şebremellîsî, *Hâşiye ala Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Remlî'nin Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc'ının içinde, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1984, III, 460; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 201.

154 Ebû Gudde, Abdüssettâr, *el-Hıyâr ve eseruhü fi'l-ukûd*, 2. Baskı, Mecmuatü Delle el-Berake, Kuveyt 1985, s. 727.

155 Cevherî, *es-Sihâh*, I, 198; Firuzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 152; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, III, 448-449.

156 Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri*, 4. Baskı, Ensar Yayıncılık, Konya 2005, s. 75.

157 *Mecelle*, md. 338.

158 Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 161.

Kusur sayılmayan vasıf hataları, akdin bağlayıcılığını etkilemez. Ma'kud-ı aleyhin arzu edilenden daha güzel özelliklere sahip olması durumu böyledir. Bu durumda müşteriye muhayyerlik hakkı söz konusu olmamaktadır.¹⁵⁹

Akid konusu malda düşülen ve *mergub vasfın fevatı* denilen bu hata aynı zamanda akdi yapan taraflardan birinin, akdin yapılması hususunda özellikle dikkate aldığı durumlardan olmak üzere, karşı tarafın temel bazı niteliklerinde, lüzumlu vasıflarında hataya düştüğü durumlarda da söz konusu olmaktadır.

Evlilik, vekâlet, icare, ıstıсна, havale vb. akidlerde karşı tarafın, akdin yapılmasında dikkate alınan temel bazı niteliklerinde düşülen hatalar önem arz etmektedir. Mesela sütanneyle yapılan hizmet akdinde sütannenin vasıfları, nikâh akdinde tarafların nitelikleri, vekâlet akdinde vekilin ehliyeti önemli olduğundan, bunlarda meydana gelen hata esaslı hata sayılır ve ilgili tarafa muhayyerlik hakkı tanınır.¹⁶⁰

Hizmet sözleşmelerinde kendisiyle sözleşme yapılan şahısta bulunması arzu edilen vasıfların özel bir önemi vardır. Burada hataya düşen tarafın isteği ile fiilen kendisiyle sözleşme yaptığı kişi arasındaki aykırılık aşırı ölçüde değilse bu hata sözleşme konusu olan şeyde bulunması arzu edilen bir vasfın yokluğu gibi kabul edilerek hataya düşen tarafa muhayyerlik hakkı tanınır. Mesela sütanne ile yapılan hizmet akdinde çocuğun sütannenin sütünü almaması, kustuğunun görülmesi ya da kadının hamile olması gibi bir nedenle onun sütünün çocuğun beslenmesi için uygun olmaması durumlarında yahut sütannenin davranışlarının toplumun ahlak ölçülerine uymadığı şeklinde bir tespit yapılması halinde, çocuğun yakınlarının müddetin sona ermesinden önce akdi feshetme hakları vardır.¹⁶¹

Yine bir kimse yakını zannederek birine herhangi bir şey hibe eder, sonra onun yakını olmadığını anlarsa hibeden dönme hakkı vardır. Her ne kadar vâhibin böyle bir hakkı söz konusu ise de, yabancılara yapılan hibeden rücu –bazı istisnalar dışında- her zaman mümkün olduğu için, bu çeşit hata sebebiyle akdin feshine ihtiyaç bulunmamaktadır.¹⁶²

Ebu Yusuf'a (v.182/798) göre, vekilin ehliyetinde hata da, önemli ve esaslı vasıfta hata cinsinden olduğu durumlarda muhayyerlik hakkı vermektedir. Öyle ki bir kimse, eda ehliyetine sahip olduğunu zannettiği bir şahsı vekil tayin etse, sonra onun mahcur olduğu ortaya çıksa, burada şahsın esaslı vasıflarında hata ortaya çıkmış olur. Ebu Yusuf'a göre müşteri, vekilin mahcur olduğunu bilmeden tam ehliyetli zannederek onunla alışveriş yapsa muhayyerdir. Dilerse akde icazet verir dilerse fesheder. Çünkü ehliyetli olanlarla yapılan akdin hukuku vekili bağladığı halde ehil olmayanki müvekkile aittir.¹⁶³

159 Bilmen, *Kâmus*, VI, 61; Ebû Gudde, *el-Hıyâr*, s. 727.

160 Zerka, *el-Medhal*, I, 404; Karadâği, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 808; Apaydın, "Galat", *DİA*, XIII, 299.

161 Şirâzi, *el-Mühhezzeb*, I, 405; Serahsi, *el-Mebstût*, XV, 173-174; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 74; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, V, 128; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, VIII, 39-40; Dâmad, *Mecmaü'l-enhur*, II, 387; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 211.

162 Şirâzi, *el-Mühhezzeb*, I, 447; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, VII, 494-495; Karaman, *Mukayeseli*, II, 132.

163 Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 34; Bâbertî, *el-İnâye*, VI, 15-16; Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 129-130; Karaman, *Mukayeseli*, II, 132-133.

Ebu Hanife'ye (v.150/767) ve diğer mezheplere göre ise vekilin ehliyetinde hata edilmesi muhayyerlik sebebi değildir. Ebu Hanife, akdi yapanın karşı tarafın mahcur olduğunu bilme imkânını göz önüne alarak buradaki hatayı feshe sebep kılmamıştır.¹⁶⁴ Diğer mezhepler ise, eda ehliyetine sahip olmayan bir kimsenin vekilliğinin caiz olmayacağından hareketle hata iddiasında bulunulamayacağı görüşündedirler.¹⁶⁵ Karadâği'ye göre vekilin ehliyetinde esaslı hata söz konusu olduğunda, hata hükümlerine ihtiyaç yoktur. Zira vekâlet akdi caiz ve gayr-i lazım bir akiddir.¹⁶⁶

İslâm hukuku kaynaklarında “*mergub vasfın fevatı*” kavramı çerçevesinde ele alınan konular pozitif hukuka “*temel hatası*” başlığı altında ele alınmaktadır. Diğer hata çeşitlerine nazaran özellikle hataya bağlanan müeyyide açısından bu konuda iki hukuk sisteminin benzer yaklaşımlara sahip olduğunu söyleyebiliriz.

2. Hataya İtibar Edilen ve Edilmeyen Haller

Hukuki işlemlerde ortaya çıkan hata halleri, İslâm hukukunda uyulması gerekli birbirine zıt iki ilkeyle karşı karşıya kalmaktadır. Bunlar, “*gerçek iradeye saygı*” ve “*hukuki işlemlerde güven ve istikrarı sağlama*” prensipleridir. Bu prensiplerden gerçek iradeye saygı prensibini öne çıkardığınızda diğeri ihmal edilmiş olarak arka plana itilmekte, hukuki işlemlerde güven ve istikrarı sağlama prensibine riayet ettiğinizde ise bu sefer gerçek iradeye saygı prensibi feda edilmiş olmaktadır. Gerçek iradeye saygı prensibi, açıklanan beyana değil kişinin iç dünyasında bulunan iradesine itibar edilerek dikkate alınmasını gerekli görmektedir. Hukuki işlemlerde güven ve istikrarı sağlama prensibi ise kişilerin yaptıkları akidlerin bilmedikleri sebepler yüzünden ortadan kaldırılmasıyla karşı karşıya kalmamaları, bu akidlerini önceden bildikleri ve devamlılığına güvendikleri sonuçlar üzerine bina edebilmeleri maksadıyla beyanı dikkate almaktadır.

İslâm hukukunda irade ile beyan arasında uyumsuzluk olması durumunda karşı tarafça bilinmemesi ve beklenmedik durumlara sebebiyet vermesi nedeniyle hataya itibar edilmemiş, bu durumda beyan tercih edilmiştir. Bununla birlikte akdi yapan tarafların iradeleri, niyet ve amaçları da tamamıyla göz ardı edilmemiş; belli bir ölçüye kadar bunlar da gözetilmeye ve korunmaya çalışılarak, mutedil bir yol takip edilmiştir. Bu sebeple hukuki ilişkilerde güven ve istikrarın bozulmasından korkulduğu durumlarda beyan esas alınarak hataya itibar edilmemiş; buna karşılık güven ve istikrarın zarar görmeyeceğine kanaat getirildiği durumlarda ise irade esas alınmış ve hataya itibar edilmiştir.¹⁶⁷

İslâm hukukçuları hatanın hukuki işlemleri etkileyebilmesi için onun karşı taraf açısından sürpriz sayılmayacak biçimde açık olmasını şart koşarlar. Bir hu-

164 Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 34; Bâbertî, *el-Înâye*, VI, 15-16; Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 129-130; Karaman, *Mukayeseli*, II, 132-133.

165 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l- müctehid*, II, 302; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 198; Nevevî, *Ravza*, III, 530; Beyzâvî, *el-Gâyetü'l-kusvâ*, I, 541; Desûkî, *Hâşiye*, III, 377.

166 Karadâği, *Mebdeu'r-rızâ*, II, 811.

167 Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 112-113; Bahrülülüm, *Uyûbu'l-irâde*, s. 644; Apaydın, “Galat”, *DİA*, XIII, 298.

kuki işlemde taraflardan biri hataya düştüğünde diğer taraf bu hatadan haberdar olmamış ve ona gizli kalmışsa, böyle bir hatanın akde bir tesiri bulunmamakta ve fukaha da bu tür hataya itibar etmemektedirler. Hatanın karşı tarafa gizli kaldığı böyle bir durumda hataya itibar edilmesi, hiçbir kusuru bulunmayan karşı tarafın bundan zarar görmesine ve hukuki işlemlerde güven ve istikrarı sağlama prensibinin zedelenmesine yol açacağından, burada hukuki işlemlerde istikrar ve emniyeti sağlama prensibi gerçek iradeye saygı esasına tercih edilerek hataya itibar edilmemiştir.¹⁶⁸

İslâm hukukçuları, nevi zikretmeyerek ve pamuk veya keten zannederek bir seccade satan kimseye, seccadenin daha sonra ipekten olduğu anlaşıldığında muhayyerlik hakkı tanınamışlardır. Çünkü burada müşterinin bir kusuru bulunmamakta iken, satıcı ise seccadenin cinsini daha önceden sorup öğrenme imkânına sahip olduğu halde ihmalkâr davranmıştır. Bu durum, alıcının akidde seccadenin ipekten olmasını şart koştuğu halde seccadenin pamuktan olduğunun anlaşılması halinin aksinedir. Zira bu durumda alıcının vasıf muhayyerliği hakkı vardır ve isterse akdi feshedebilir. Çünkü iradesi, şart ile açık hale gelmiştir. Bu sebeple hatası, iradesini ayıplı kılan mazurlu bir hatadır.¹⁶⁹

Akdi yapanın şey için kullandığı ismin, ona ve başkasına şamil bir isim olması durumunda da hata gizli kalmıştır ve aynı durum söz konusudur. Mesela yakut satılırken “*şu taş şu kadara satıyorum*” dendiğinde, taş kelimesi yakutu da başka taşları da içine aldığından, müşteri taşın yakut olduğunu bilse bile sattığı şeyi kendisine uygun bir isimle zikrettiğinden satıcının bu hatasına itibar edilmez.¹⁷⁰

Ancak bir tarafın düştüğü hatadan karşı taraf haberdarsa, onun hataya düştüğünü bilebiliyorsa¹⁷¹ veya içinde bulunulan hal ve şartlar sebebiyle bu hatayı karşı tarafın anlaması gerekiyorsa,¹⁷² işte bu durumda hata açık ve biliniyor demektir.

168 Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, II, 113; Zerka, *el-Medhal*, I, 393; Karaman, *Mukayeseli*, II, 127; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 186; Acar, “Hata”, s. 90.

169 Hattâb, *Mevâhibu'l-celil*, VI, 395; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 581; Zerka, *el-Medhal*, I, 398-399.

170 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 434; Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, II, 115; Karaman, *Mukayeseli*, II, 128.

171 Akdi yapan, akdin mevzuunu, her türlü bilinmezliği ortadan kaldıracak şekilde belli eder ve akdi yapmaya iten vasıfların tamamını zikretmiş bulunursa iradesini bizzat açıklamış olur. Bu açıklama da ya mevzuun adını söylemek ya onu göstermek yahut da her ikisini birden yapmakla olur. Malikilere göre dördüncü bir açıklama şekli de etiket ve liste (bernamec) usulüdür. Müşterinin gerçekte bol sütlü olmayan bir inek için “*şu bol sütlü ineği şu kadara satın alıyorum*” demesi bunun örneğidir. Burada müşteri ineği bol sütlü olduğu kanaatiyle satın aldığı ifade etmiş olduğundan daha sonra bu vasıflara sahip olmadığı anlaşılacak olursa iradesini açıkça ortaya koyduğundan hatasına itibar edilecektir.

Akdi yapanın, şey için kullandığı isim, ona ve başkasına şamil bir isim olmadığında, mesela “*şu yakutu*” der de başka bir taş çıkarsa akid sahih olmaz. Burada taraflardan birisi hataya düşmüş, ancak hataya düşenin, şey için kullandığı ismin ona ve başkasına şamil bir isim olmaması hasebiyle diğer tarafa hatasını açıklamış o da hatadan haberdar olmuştur. Bir başka örnek de şudur: Müşteri, “*Bana metresi bir dinarlıktan Merv kumaşı ver*” deyip satıcı metresi dört dinarlıktan vermiş olursa satıcı yanlışına yemin ederek malı geri alabilir. Çünkü burada hata açıklanmış gibidir. [Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 257-258; Desûki, *Hâşiye*, III, 141, 24-25; Sâvi, *Bulğatü's-sâlik li-akrebi'l-mesâlik*, *Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut 1995/1415, III, 17-19; Mahmesâni, *en-Nazariyyetü'l-âmme*, II, 421; Karaman, *Mukayeseli*, II, 128-129].

172 İradenin her zaman açıkça ifade edilmesi şart değildir. Tarafların gerçek iradeleri bazen de hal ve karinelerin yardımıyla anlaşılır durumda olur ki bu durum, açıkça ifade etmek gibi değerlendirilir. Taraflardan biri, hal ve karinelerin delaletiyle karşı tarafın gerçek iradesini anlar durumda olunca, hatayı da anlamış sayılır. Şöhret karinesi, örf ve yer şartları gibi bazı durumlar buna misal olarak getirilebilir.

Bu şartlarda, diğer tarafın hatasından haberdar olan kimse için hukuki işlemin iptal edilmesi sürpriz olmayacağından; hataya düşen tarafa hukuki işlemi iptal hakkı verilmekle hem gerçek iradeye saygı prensibinin gereği yerine getirilmiş hem de hukuki işlemlere duyulan güven sarsılmamış olacaktır.¹⁷³

Genel kural böyle olmakla birlikte bazı durumlarda fukaha, akdi yapan kimse iradesini açıklamadığı ya da ortada onun iradesini gösterecek bir karine olmadığı halde, o kimsenin hatasına itibar etmekte ve bu hatanın akdin sonucuna tesir edeceğini kabul etmektedirler. Özellikle Hanefî doktrininde kabul edilen “görme muhayyerliği” konusu bunun en tipik örneğini teşkil etmektedir.¹⁷⁴ Bu hüküm, mevzu görülmeden yapılan akidlerle ilgilidir. Bütün vasıfları sözleşme sırasında belirtilse bile görmeden bir şey satın alan kimseye, hataya düşme ihtimali göz önüne alınarak, görme muhayyerliği hakkı verilmiştir.¹⁷⁵

SONUÇ

Hata sebebiyle irade ve beyan arasında meydana gelen uyumsuzluk halleri, kaynağı bakımından beyan hatası ve saik hatası şeklinde ikili bir tasnifle ele alınmaktadır. Böyle bir durumda hata sebebiyle bir uyumsuzluğun meydana gelmesi halinde irade ve beyandan hangisine itibar edileceği, bunlardan hangisine önce-

Bir kimsenin bir şeyle, bir özelliğiyle meşhur olması, bu özelliğiyle tanınması, o kimsenin o özelliğinden dolayı yapacağı işlemlerde bu bir karine kabul edilir. Sütçülük yapan veya süt ile geçinen bir kimsenin süt veriyor zannıyla aldığı deve veya ineğin böyle çıkmaması durumunda, bunu açıkça söylemediği halde şöret karinesinin delaletiyle o zannını beyan etmiş sayıldığından, bu durum o kimseye muhayyerlik hakkı verir. Aynı deveyi satın alan bir kasap ise, burada onun için muhayyerlik yoktur.

Sözleşme konusunda bulunması örfe şart koşulmuş sayılan vasıflar, akidlerde açık olarak söylenmese de, söylenmiş ve şart koşulmuş gibi kabul edilir. Mesela bir bölgede cariye çocuk edinmek için alınıyorsa, hamiledir diye satılan cariye de bu vasıf tercih edilen bir vasıftır; ancak aynı bölgede cariyeler çocuk edinmek için değil de hizmet için alınıyorsa, bu durumda hamilelik bir kusur sayılmaktadır. Buna göre hamiledir diye satılan cariye bu vasıf taşımadığının anlaşılması halinde, bunun kusur olup olmadığını ve buna göre geri verme muhayyerliğinin bulunup bulunmadığını örf tayin etmektedir.

Altın ve kıymetli taşların satıldığı bir çarşıda veya bir kuyumcu dükkânında satılan şeylerin değerli şeyler olduğu, o yerin şartlarından anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu ve benzeri yerlerde satılan şeylerin hepsinin değerli olduğuna o yer bir karine teşkil eder ve buralardan bir şeyler alanlar, mesela, almak istediği şeyin kıymetli bir taş olduğunu açıkça söylemese bile, yerin şartlarının delaletiyle bu isteğini izhar etmiş kabul edilir. Böyle bir yerden kıymetli olduğu zannıyla bir taş satın alan kimse, satın aldığı taşın adı olduğunu anladığında onu iade edebilir. [İbn Nüceym, *el-Bahrur-râik*, VI, 38; Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 120-121; Karaman, *Mukayeseli*, II, 129-130].

Bazı durumlarda irade eşyanın tabiatından anlaşılır ki bunu İslâm hukukçuları, eksik ve kusurlu olmadan doğan muhayyerlik manasında “*hıyaru'l-ayb*” mefhumu içinde mütalaa etmişlerdir. Kasani de bunu “*delalet yoluyla şart koşmadan doğan muhayyerlik*” diye ifade etmiştir. [Kâsânî, *Bedâi'*, V, 273]. Akidlere mevzu teşkil eden şeyin eksik veya kusurlu olduğu ifade edilmemiş veya *eksik ve kusurdan sorumlu değilim* gibi bir şart ileri sürülmemiş ise, karşı taraf o şeyi sağlam, eksiksiz ve kusursuz biliyor, böyle kabul ediyor demektir. Bu neticeye insanların örfü, adet haline gelmiş davranışları ile eşyanın tabiatından ulaşılmaktadır. Bir maksatla bir şeyi satın alan kimse, satın aldığı şeyde, onu işe yaramaz kılan veya değerini azaltan bir kusurun olduğunu bilseydi almayacağı bir durumda karşı taraf bu kusuru bildiği halde açıklamamakla taksire düşmüştür. Satın alan kusura muttali olup iade etmek isteyince, satıcı böyle bir şey beklemediğini iddia edemez. Bu sebepledir ki kusur sebebiyle iade, hukuki istikrar ve emniyeti sarsmaz. Eşyanın tabiatı gereği bir şeyin ayıptan salim olması akdin zımnen bir şartıdır. Bir şeyde ayıp ortaya çıktığında müşterinin aldığı şeyin ayıptan salim olduğu konusunda hataya düştüğü anlaşılır. [Şirâzi, *el-Mühezzeb*, I, 282; Serahsî, *el-Mesâit*, XIII, 129-131; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 225-226; Bilmen, *Kâmus*, VI, 70-71; Karaman, *Mukayeseli*, II, 130].

173 Şelebi, *el-Medhal*, s. 583-584; Hafif, *Ahkâm*, s. 322-323; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 187.

174 Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 113.

175 Senhûri, *Mesâdiru'l-hak*, II, 123; Zerka, *el-Medhal*, I, 400; Karaman, *Mukayeseli*, II, 131; Arı, *Uyumsuzluk*, s. 193.

lik verileceği hususu köklü tartışma konularından biridir. Tam bu noktada ihtilaf sebebi olarak İslam hukukunda uyulması gerekli birbirine zıt iki önemli ilkeyle karşı karşıya kalınmaktadır. Biri, akdin temelini oluşturan iradeyi esas alan “*gerçek iradeye saygı prensibi*”; bir diğeri ise, hukuki hayatın güven ve istikrarını ön plana çıkartan “*hukuki işlemlerde güven ve istikrarı sağlama prensibi*”dir.

Bu iki ilke çerçevesinde getirdikleri çözümlerde: Beyan hatasında Hanefiler beyana itibar ederken Cumhur iradeyi esas almıştır. Saik hatasında ise Hanefiler ve Şafiiler beyana, Malikî ve Hanbelîler ise iradeye öncelik vermişlerdir. Zahirîye, Zeydiyye ve İmamiyye gibi mezhepler de saik hatası konusunda Malikî ve Hanbelîlerin görüşüne benzer yaklaşımlara sahiptirler.